

OIKEUS KUVAKIRJAAN

Koskettelukirja näkömonivammaisen lapsen toimintaterapiassa

Toimintaterapian
koulutusohjelma,
Toimintaterapeutti
Opinnäytetyö
17.11.2009

Katja Meriluoto
Mervi Mäkelä

Degree Programme in Occupational Therapy		Degree Bachelor of Occupational Therapy	
Author/Authors Katja Meriluoto ja Mervi Mäkelä			
Title Right to Have a Picture Book – The Tactile Book in Occupational Therapy of Visually Impaired and Multiply Disabled Children			
Type of Work Final Project	Date Autumn 2009	Pages 47 + 9	
<p>ABSTRACT</p> <p>The purpose of this Thesis was to create an unique multisensory tactile book and to consider its use in occupational therapy. Our cooperation partner is Celia Library for the visually impaired and librarian Irmeli Holstein. Celia Library had a need for a thrilling adventure tale. Our tactile book is based on an Estonian folktale Kielletty solmu (Forbidden Knot) and it was suitable for the library's needs. The tactile book Kielletty solmu is going to the Celia Library's anthology and from there to hands of visually impaired children.</p> <p>The Thesis consists of the product itself and a report describing the development process and the theories behind the process. The theory behind the process is Occupational Justice. Our research method is a case study. We have categorized our results using Occupational therapy nomenclature.</p> <p>The completed product's measurements are 39 x 25 x 12 cm. The tactile book has a seven pages and a cover. As an appendix there is the story in a big font as well as in Braille. It is possible to read the story also in Plain language so that it is easier to understand. In our case study we observed a 11-year-old boy who is visually impaired and multiply disabled. We observed him with the help of a checklist which based on the Pediatric Volitional Questionnaire (the PVQ). In our Thesis we reveal our ideas for the use of tactile books in occupational therapy based on our observations and literature.</p>			
Keywords tactile books, occupational justice, visual impairment, disability, folk tales, picture books			

Koulutusohjelma Toimintaterapian koulutusohjelma		Suuntautumisvaihtoehto Toimintaterapia	
Tekijä/Tekijät Katja Meriluoto ja Mervi Mäkelä			
Työn nimi Oikeus kuvakirjaan – Koskettelukirja näkömonivammaisen lapsen toimintaterapiassa			
Työn laji	Aika	Sivumäärä	
Opinnäytetyö	Syksy 2009	47 + 9	
<p>TIIVISTELMÄ</p> <p>Opinnäytetyön tarkoituksena oli suunnitella ja valmistaa multisensorinen koskettelukirja sekä pohtia koskettelukirjan käyttömahdollisuuksia näkömonivammaisen lapsen toimintaterapiassa. Yhteistyökumppanimme toimi Näkövammaisten Celia-kirjaston erikoiskirjastonhoitaja Irmeli Holstein. Celia-kirjastolla oli tarve jännittävään seikkailusatuun ja valitsemamme virolainen kansansatu Kielletty solmu sopi tähän hyvin. Koskettelukirja Kielletty solmu on luovutettu Celia-kirjaston kokoelmiin.</p> <p>Kyseessä on toiminallinen opinnäytetyö, joka muodostuu suunnittelemastamme ja valmistamastamme tuotteesta sekä raportista, jossa kuvaamme tuotteen suunnitteluprosessin sekä siihen vaikuttaneen teoriataustan. Taustateorian raportissa on toiminnallisen oikeudenmukaisuuden viitekehys. Tapaustutkimuksemme kohteena on 11-vuotias näkömonivammaisen poika. Havainnoimme lukutilannetta hahmottelemamme muistilistan avulla, joka pohjautui Pediatric Volitional Questionnaireen. Tulokset olemme luokitelleet Toimintaterapianimikkeistöä hyödyntäen. Esitämme ajatuksia ja ideoita koskettelukirjojen käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa perustuen kirjallisuuteen ja havainnointiimme – tiedostaen kuitenkin tapaustutkimuksen yleistettävyyden rajallisuuden.</p> <p>Valmistamme koskettelukirjan mitat ovat 39 x 25 x 12 cm. Kirjassa on seitsemän uniikkia kuvasivua ja kansi. Sadun teksti on erillisenä niteenä isokokoisella fontilla ja pistekirjoituksella sekä yleis- että selkokielenä versiona.</p>			
Avainsanat koskettelukirjat, toiminnallinen oikeudenmukaisuus, näkömonivammaisuus, sadut, kuvakirjat			

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	3
2	OPINNÄYTETYÖPROSESSI	3
2.1	Opinnäytetyön prosessikuvaus	3
2.2	Tutkimuskysymykset	5
3	NÄKÖVAMMAISUUS JA KOSKETTELUKIRJAT	6
3.1	Näkövammaisuus	6
3.1.1	Näkömonivammaisuus	7
3.2	Taktiilinen aisti ja taktuaalinen havainnointi	7
3.3	Koskettelukirjan valmistamisessa huomioitavia tekijöitä	8
3.4	Aiemmat tutkimukset koskettelukirjoista	9
4	SADUT JA KUVAKIRJAT	10
4.1	Sadut	10
4.1.1	Kielletty solmu terapeuttisena satuna	11
4.2	Kuvakirjat	12
4.3	Selkokieli	14
5	TOIMINNALLINEN OIKEUDENMUKAISUUS	15
5.1	Toiminnallisen oikeudenmukaisuuden uskomukset ja periaatteet	15
5.2	Vieraantumisen, marginalisaatio ja epätasapaino	17
5.3	Toiminnallinen deprivatio	17
5.4	Toiminnallisen oikeudenmukaisuuden osallistava viitekehys	18
5.5	Koskettelukirja toiminnallisen oikeudenmukaisuuden näkökulmasta	20
6	KOSKETTELUKIRJAN VALMISTUSPROSESSI	21
6.1	Koskettelukirjan käytettävyys	21
6.2	Kielletty solmu –koskettelukirjan toteutus	22
6.2.1	Kansi	25
6.2.1.1	Kannen käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa	26
6.2.2	Sivu yksi	27
6.2.2.1	Sivun yksi käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa	28
6.2.3	Sivu kaksi	29
6.2.3.1	Sivun kaksi käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa	30
6.2.4	Sivu kolme	30
6.2.4.1	Sivun kolme käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa	31
6.2.5	Sivu neljä	31
6.2.5.1	Sivun neljä käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa	32
6.2.6	Sivu viisi	33
6.2.6.1	Sivun viisi käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa	34
6.2.7	Sivu kuusi	34
6.2.7.1	Sivun kuusi käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa	35
6.2.8	Sivu seitsemän	36
6.2.8.1	Sivun seitsemän käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa	37
7	TAPAUSTUTKIMUS	37
7.1	Havainnoitavan lapsen esittely	37
7.2	Havainnointi	38
7.2.1	The Pediatric Volitional Questionnaire	39
7.3	Haastattelu	40
7.4	Lukutilanteen havainnointi	40
7.5	Aineiston analyysitapa	41
8	TULOKSET	41
8.1	Aineiston analyysi	41
8.2	Koskettelukirjan käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa	44
9	POHDINTA	46
	LÄHTEET	48

LIITTEET

1 JOHDANTO

Elämme visuaalisessa maailmassa. Kohtaamme kuvallista informaatiota kaikkialla. Jo pienet lapset joutuvat mukaan kuvien tulvaan. Kuvakirjojen kuvat koskettavat ja huvittavat lasta, ne avaavat satuun uuden ulottuvuuden ja antavat lukutaidottomalle lapselle mahdollisuuden palata yhä uudelleen tarinan äärelle. Mutta entä jos lapsi ei näe? Koskettelukirja, näkövammaisen lapsen kuvakirja, on kiehtova aihe, jota ei ole vielä riittävästi tutkittu. Koskettelukirjojen pariin meidät ohjasi kiinnostus näkövammaisuuteen sekä kirjallisuuden ja erityisesti satujen käytön mahdollisuuksiin toimintaterapiassa. Opintoihin liittyvä harjoittelujakso Näkövammaisten Keskusliiton lasten kuntoutuksessa sai meidät havahtumaan siihen, miten suuri osa näkövammaisista lapsista on itse asiassa monivammaisia. Niinpä tapaustutkimus-tyyppisen raporttimme aiheeksi rajautui koskettelukirja näkömonivammaisen lapsen toimintaterapiassa.

Näkövammaisille lapsille on tarjolla rajallinen määrä koskettelukirjoja. Siinä missä näkevä lapsi kantaa kirjastosta kotiin sylillisen kuvakirjoja viikossa, näkövammaisella lapsella on mahdollisuus lainata ja lukea vain murto-osa tästä määrästä. Näkövammaisten Celia-kirjaston toive saada kokoelmiinsa 7-12-vuotiaille suunnattu seikkailusatu ja meidän kiinnostuksemme tehdä tuotemuotoinen opinnäytetyö kohtasivat – tuloksena syntyi tämän raportin lisäksi valmistamamme uniikki koskettelukirja Kielletty solmu.

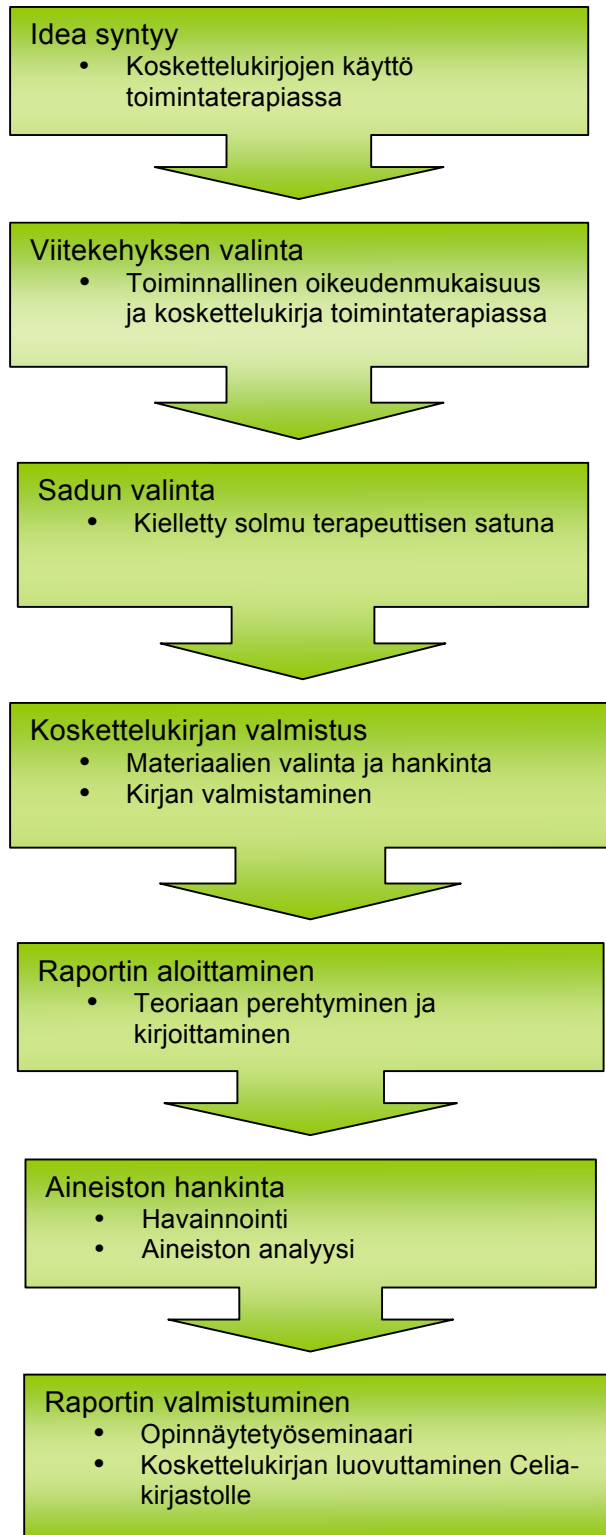
Kiitämme työtämme eri tavoin tukeneita henkilöitä, etenkin reipasta havainnoitavaamme Eetua sekä erikoiskirjastonhoitaja Irmeli Holsteinia Celia-kirjastosta.

2 OPINNÄYTETYÖPROSESSI

2.1 Opinnäytetyön prosessikuvaus

Ensimmäinen idea tehdä opinnäytetyö koskettelukirjoista tuli heti toimintaterapian opintojen alettua syksyllä 2006. Katja Meriluoto oli tehnyt vapaa-ajallaan koskettelukirjan ja ryhtyi pohtimaan sen mahdollisuuksia toimintaterapiassa (kts. kuvio 1). Syksyllä 2008 ryhdyimme miettimään vakavammin aiheen mahdollisuuksia ja kiinnostuksenkohteitamme. Valitsimme elokuussa 2008 koskettelukirjan saduksi virolaisen kansansadun Kielletty solmu ja ryhdyimme miettimään käsikirjoitusta koskettelukirjaamme. Viitekehikseksi valikoitui toiminnallisen oikeudenmukaisuuden

viitekehys elokuussa 2008. Syyskuussa 2008 tapasimme Celia-kirjaston erikoiskirjastonhoitaja Irmeli Holstenin ja neuvottelimme mahdollisesta yhteistyöstä. Celia-kirjastolla oli tarve jännittävään seikkailusatuun, ja meidän valitsemamme satu Kielletty solmu sopi tähän tarpeeseen hyvin.

KUVIO 1 Opinnäytetyön prosessikaavio.

Jatkoimme opinnäytetyöidean työstämistä ja käsikirjoituksen laatimista. Joulukuussa 2008 esittelimme käsikirjoituksen yhteistyökumppanillemme, joka hyväksyi sen. Tammikuussa 2009 etsimme materiaaleja koskettelukirjaamme ja helmikuussa pääsimme sitä valmistamaan. Koskettelukirjamme valmistui lopulta elokuussa 2009. Samaan aikaan aloimme kirjoittaa kirjallista raporttiamme ja ryhdyimme perehtymään viitekehykseen. Koskettelukirjamme esiluki 17-vuotias sokea lukiolainen syyskuun alussa ja varsinainen lukuhetki oli syyskuun lopulla. Lukuhetkestä saatua aineistoa analysoimme lokakuun aikana ja raporttimme valmistui marraskuussa. Tuotteemme – Kielletty solmu -koskettelukirja – myimme Celia-kirjastolle opinnäytetyöprosessin valmistuttua.

2.2 Tutkimuskysymykset

Lähdimme hakemaan vastausta kolmeen tutkimuskysymykseen. Ensimmäiseksi pohdimme millainen on mahdollisimman hyvin terapiakäyttöön sopiva multisensorinen koskettelukirja. Tähän löysimme vastauksia sekä aiemmista tutkimuksista että oman havainnointimme pohjalta. Tähän kysymykseen olemme vastanneet luvussa 6, Koskettelukirjan valmistusprosessi. Olemme tässä luvussa kuvanneet Kielletty solmu -koskettelukirjan jokaisen sivun valmistusprosessia ja samalla kertoneet sen käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa. Tähän ratkaisuun päädyimme, koska koimme tämän olevan mahdollisimman selkeä tapa kertoa kirjan käyttömahdollisuuksista.

Toisena tutkimuskysymyksenämme oli, miten koskettelukirjaa voi hyödyntää näkömonivammaisen lapsen toimintaterapiassa. Tässä hyödynsimme tapaustutkimuksesta saatua aineistoa ja analysoimme sitä teoriasidonnaisesti. Vastaus tähän tutkimuskysymykseen löytyy luvussa 8, Tulokset. Kolmanneksi pohdimme, miten voidaan lisätä lukemisesteisen lapsen toiminnallista oikeudenmukaisuutta ja tasavertaisuutta sekä ehkäistä toiminnallista deprivatiota koskettelukirjan avulla. Tässä tukeuduimme vahvasti toiminnallisen oikeudenmukaisuuden teoriaan, jota peilasimme tapaustutkimukseemme. Tätä kysymystä olemme pohtineet luvussa 8, Tulokset sekä luvussa 5, Toiminnallinen oikeudenmukaisuus.

3 NÄKÖVAMMAISUUS JA KOSKETTELUKIRJAT

3.1 Näkövammaisuus

Näkövammaisena pidetään henkilöä, jonka näkötoiminta tai jokin näkemisen osa-alue on siinä määrin heikentynyt, että siitä on huomattavaa haittaa päivittäisissä toiminnoissa. Näkemisen osa-alueita ovat muun muassa näöntarkkuus ja näkökentät, kontrastien erotuskyky ja värinäkö, silmien adaptaatio ja akkomodaatio sekä silmälihasten toiminta. Arjessa näkövamma haittaa yleensä merkittävästi liikkumista, sosiaalisten suhteiden ylläpitoa sekä tiedon saamista. Näkövamma haittaa eri tavalla syntymäsokeita ja aikuisena vammautuneita. (Poussu-Olli – Keto 1999: 19-20.)

Suomessa näkövammaisuus luokitellaan Maailman terveysjärjestö WHO:n suositteliin viiteen vaikeusluokkaan visuksen eli näöntarkkuuden ja näkökentän laajuuden perusteella. Visus kertoo, miten pieniä yksityiskohtia ihminen voi tunnistaa tietyn välimatkan päästä. Suomessa normaali näöntarkkuus on 1.0-2.0 välillä. Näkövammaiseksi ei luokitella ihmistä, jonka näkö voidaan korjata laseilla normaaliksi tai jonka toinen silmä näkee normaalisti. (Poussu -Olli – Keto 1999: 23.)

Heikkonäköisenä pidetään henkilöä, jonka paremman silmän visus on lasikorjauksen jälkeen 0.3 tai näkökentän halkaisija on alle 60 astetta. Normaalinäköisellä halkaisija on 180 astetta. Heikkonäköisellä saattaa olla näkö hämäräsokeuden, häikäistymisen tai muun syyn vuoksi heikentynyt vastaavalla tavalla. Heikkonäköisillä on mahdollisuus lähes normaaliin toimintaan apuvälineiden avulla, kuten silmälasien, suurennuslasien ja kiikareiden. Vahvasti heikkonäköiset saattavat käyttää myös pistekirjoitusta. (Poussu-Olli – Keto 1999: 25.)

Sokeana pidetään henkilöä, jonka paremman silmän visus laseilla korjattuna on alle 0.05 tai näkökentän halkaisija on alle 20 astetta. Lähes sokean näkö on epäluotettava ja liikkuminen tuottaa vaikeuksia. Sokeille optisista apuvälineistä ei ole hyötyä. Toimintaa ohjaavat muut aistit, kuten kuulo-, haju- ja tuntoaistit. Kuulonäkövammaiseksi määritellään henkilö, jonka vakava-asteinen näkö- ja kuulovamman yhdistelmä aiheuttaa vaikeuksia liikkumisessa ja kommunikoinnissa. Kuulonäkövammaiset käyttävät erityiskommunikaatiomenetelmiä, kuten taktiiliviittomista, jossa viitotaan kädestä käteen. (Poussu-Olli – Keto 1999: 25-26.)

Suomessa arvioidaan syntyvän joka vuosi noin 70 näkövammaista lasta. Osa heistä on sokeita, osa heikkonäköisiä ja osa näkömonivammaisia. Suomessa on noin 80 000 näkövammaista, joista sokeita 10 000. Näkövammaisista valtaosa on ikääntyneitä, eli yli 65-vuotiaita. Vain noin 5% on lapsia tai nuoria. (Näkövammaisten keskusliitto ry.)

3.1.1 Näkömonivammaisuus

Näkövammaisuuteen liittyy hyvin usein myös muita vammoja. Lapsilla ja alle 17-vuotiailla nuorilla esiintyy monivammaisuutta selvästi enemmän (63 %) kuin kaikilla rekisteröidyillä näkövammaisilla keskimäärin (35 %). Kehitysvammaisia on 34 %, liikuntavammaisia 18 % ja CP-vammaisia 17 %. Kuulovamma esiintyy 4 %:lla ja muita vammoja tai pitkäaikaissairauksia, kuten epilepsiaa, synnynnäisiä kehityshäiriöitä ja epämuodostumia, 43 %:lla näkövammaisista lapsista ja nuorista. Monivammaisuutta esiintyy sitä useammin, mitä nuoremmasta lapsesta on kyse; 0-4-vuotiaista näkövammaisista jopa 70 % on monivammaisia. Selvä yhteys löytyy myös näkövammaisuuden etiologiasta ja monivammaisuudesta, sillä lähes kaikilla neurologisista syistä näkövammautuneilla on myös muita vammoja. Myös kasvaimien ja tulehdusten aiheuttamiin näkövammoihin sekä synnynnäiseen näkövammaisuuteen liittyy runsaasti monivammaisuutta. (Ojamo 2009: 10-11.)

3.2 Taktiilinen aisti ja taktuaalinen havainnointi

Taktiilliset taidot, kyky havainnoida koskettelemalla, kypsyy lapsen kehittyessä. Mitä nuorempi lapsi on, sitä yksinkertaisempia kokemusten tulee olla, jotta hän pystyy tulkitsemaan niitä. Tuntoaistin harjoittaminen vaatii sen, että lapselle opetetaan pienestä pitäen oikea tekniikka, molempien käsien käyttö ympäristön tutkimisessa. Näin näkövammaisen lapsi saa mahdollisimman laajan ja yksityiskohtaisen informaation ympäristöstä. Kokemus erilaisten esineiden ja pintojen koskettelusta mahdollisimman varhaisesta ikävaiheesta lähtien edesauttaa taktiillisen aistin ja sormien tuntoherkkyyden kehittymistä. (Poussu-Olli – Keto 1999: 71.)

Taktiillisen aistin kehittymiseen vaikuttaa myös fyysinen aktiivisuus, mihin lasta tulisikin kannustaa, etenkin käsien käytössä. Taktiillista kehitystä voi jarruttaa fyysinen passiivisuus tai esimerkiksi puutteellinen kehontuntemus. (Poussu-Olli – Keto 1999: 72.)

Kosketushavainnosta puhuttaessa käytetään usein termejä taktuaalinen havaitseminen tai haptinen havaitseminen. Näistä haptinen havaitseminen on laajempi käsite, johon

taktuaalinen havaitseminen sisältyy. Taktuaalinen havaitseminen on ihopinnan ja sen alaisten kudosten ärsytyksestä aiheutuvan havaintoprosessin osa. Haptiikka taas nivoutuu ihokosketuksen lisäksi jäsenten liikkeiden ja asentojen sekä koko kehollisuuden välittämään havaintotoimintaan. (Karén – Ihanainen 1983: 4.)

Yksi taktuaalisen havainnoinnin erityispiirteistä on sen hitaus. Kohokuvien tulkinta on vaikeampaa ja vie enemmän aikaa kuin näkevien kuvien katselu. Jotta kuvasta muodostuisi mielekäs kokonaisuus, se on tutkittava osa osalta ja jopa useaan kertaan. Tiedon hankkiminen taktuaalisesti on jaksottaista ja peräkkäistä. Toisin kuin näkö, kosketus antaa joukon erillisiä aistimuksia, joiden hahmottaminen kokonaisuudeksi vaatii harjaantumista ja aikaa. (Karén – Ihanainen 1983: 23-24.)

Kun lapsi tutkii pintoja, esineitä tai kohokuvia, tulisi aikuisen käyttää tukena paljon puhetta ja selittää, mitä lapsi milloinkin koskee. Näin edistetään taktiillisen aistin kautta tulevan hajanaisen informaation jäsentymistä lapsen mielessä ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi. (Poussu-Olli – Keto 1999: 72.)

3.3 Koskettelukirjan valmistamisessa huomioitavia tekijöitä

Koskettelukirja on näkövammaisen lapsen kuvakirja, tavallisesti käsintehty ja uniikki teos, jossa on yleensä vain muutamia kohokuvavivuja. Näkövammaisten lasten lisäksi koskettelukirjat soveltuvat muun muassa kehitysvammaisille. Myös vaikeasti dementoituneille vanhuksille koskettelukirja voi tarjota elämyksiä ja virikkeitä sekä puuhaa levottomille käsille. Suomessa koskettelukirjoja lainaa näkövammaisille ja muille lukemisesteisille lapsille Helsingissä liris-keskuksessa sijaitseva näkövammaisten kirjasto Celia. (Celia 2008.)

Koskettelukirjan lukeminen vastaa näkevän lapsen kuvakirjan tutkimista, vaikka lukemisen tekniikka onkin erilainen. Se tarjoaa lapselle mahdollisuuden eläytyä sadun maailmaan, avartaa mielikuvitusta ja käsitystä ympäröivästä maailmasta. Näkövammaiselle lapselle koskettelukirja on askel kohti vaativampia kartongista valmistettuja kohokuvia ja -karttoja, joihin lapsi tutustuu viimeistään koulussa. Koskettelukirjojen lukeminen harjaannuttaa lasta omaksumaan myös pistekirjoituksen. (Celia 2008.)

Koskettelukirja voi olla aiheeltaan satu, tehtäväkirja tai se voi käsitellä lapsen jokapäiväiseen elämään liittyviä ilmiöitä ja esineitä. Kuvat voivat olla myös abstrakteja: erilaisia pintoja ja muotoja. Kuvien on oltava ikätasoisia, nuoremmille lapsille

yksinkertaisempia kuin vanhemmille. Ensikirjoiksi tarkoitetuissa koskettelukirjoissa on tekstiä vain vähän tai ei ollenkaan, ja kuvana voi olla taustaan kiinnitetty todellinen ja lapsen arkipäivään liittyvä esine, kuten tutti. Myös vanhempien lasten kirjoissa voi olla käteenotettavia esineitä tai kuvanosia. (Celia 2008.) On havaittu, että 4-6-vuotiaat lapset pitävät enemmän kolmiulotteisista esineistä kuin kohokuvista, sillä niihin voi tarttua (Karén – Ihanainen 1983: 21).

Väri- ja pintakontrastien on oltava selkeitä, esimerkiksi pehmeää kovalle, liukasta karhealle ja tummaa vaalealle pohjalle. Paras eroteltavuus kuvalla on silloin, kun se eroaa taustastaan sekä korkeuden että koostumuksen suhteen (Karén – Ihanainen 1983: 26-27). Perspektiivikuvia on syytä välttää. Ihmis- ja eläinhahmot esitetään suoraan edestä tai sivulta. Profiilikuvassa esitetään ymmärrettävyyden lisäämiseksi esimerkiksi hevosen kaikki neljä jalkaa tai ihmisen molemmat silmät. Kuvien tulee olla keskenään samassa mittasuhteessa. (Celia 2008.)

Koskettelukirja on parhaimmillaan moniaistinen lukukokemus; se voi avautua lukijalleen paitsi tuntoaistin, myös kuulo- ja hajuaistin kautta. Koskettelukirjan kuvat ovat painetun lastenkirjan kuvia yksinkertaisempia, mutta toisaalta koskettelukirjan erilaiset pintamateriaalit voivat välittää todellisuudesta sellaista tietoa, jota painettu kuva ei kerro. Liikuteltavat osat lisäävät kuvan kiinnostavuutta, mutta myös kehittävät hienomotoriikkaa. Vaihtelevat pintamateriaalit, kuten kangas, puu, metalli ja turkis tarjoavat erilaisia aistiärsykeitä. Ne paitsi tuntuvat erilaisilta, myös pitävät kullekin materiaalille ominaista ääntä niitä käsiteltäessä. Jotkin materiaalit, kuten nahka ja mausteet, myös tuoksuvat. Tuoksujen ongelmana on se, että ne haihtuvat ajan kuluessa. (Celia 2008.)

Myös turvallisuus- ja hygienianäkökohdat tulee ottaa huomioon. Kirjassa ei saa olla osia, jotka voivat irrotessaan ja suuhun joutuessaan juuttua lapsen kurkkuun. Mahdolliset narut eivät saa olla niin pitkiä, että lapsi voi kuristua niihin. Tulee ottaa huomioon, että kirjaan lisätyt hajusteet ja jotkin materiaalit, kuten turkis, voivat aiheuttaa allergiaoireita. Kirjan pohjakankaan on hyvä olla likaa ja kosteutta hylkivää. (Celia 2008.)

3.4 Aiemmat tutkimukset koskettelukirjoista

Koskettelukirjoja valmistavat Celia-kirjastolle lähinnä käsityöharrastajat. Koskettelukirjoja ja niihin liittyviä tutkimuksia on tehty myös lopputöinä etenkin käsityötieteen puolella. Mainittakoon yliopistotasoisista tutkielmista tässä Marja

Talveksen (2006) pro gradu –tutkielma Näkövammaisten koskettelukirjat ja sekä Merja Keräsen (1993) tekstiiliopin syventävien opintojen tutkielma Koskettelu- ja virikekirjat. Opistotasoista tutkielmista mainittakoon Marianne Avénin ja Henna Martiskaisen (1996) askartelunohjaajakoulutuksen lopputyö Näkövammaisen esikouluikäisen lapsen koskettelukirja. Näissä tutkielmissa, joihin yleensä liittyy myös tuote, uniikki koskettelukirja, on pääpaino tuotesuunnittelun kuvaamisessa. Toinen kirjallisuudessa esille tuleva näkökulma koskettelukirjoihin on pedagoginen: painotetaan sitä, miten koskettelukirjojen tutkiminen auttaa lasta omaksumaan myöhemmin pistekirjoituksen ja koulussa tarvittavan kohokuvien ja –karttojen lukutaidon. Yhden kiinnostavimmista koskettelukirjoja käsittelevistä artikkeleista ovat kirjoittaneet Sandra Lewis ja Joan Tolla (2003). Hekin mainitsevat koskettelukirjoihin liitetyn pistekirjoituksen hyödyntämisen: aikuinen voi rohkaista lasta kuljettamaan käsiään lukusuuntaan pistekirjoituksen päällä (Lewis – Tolla 2003: 24). Kuitenkin Lewis ja Tolla näkevät koskettelukirjalla olevan monipuolisia mahdollisuuksia tarjota elämyksiä näkövammaiselle lapselle.

Aiemman kirjallisuuden pohjalta on siis mahdollista luoda toimiva multisensorinen koskettelukirja, jonka tekniset ratkaisut pohjautuvat perusteltuun tietoon näkövammaisuudesta, näönkäytöstä ja taktuaalisesta havainnoinnista. Kuitenkin tutkimustieto koskettelukirjan lukemisesta toimintana, vuorovaikutuksesta lapsen ja aikuisen välillä lukutilanteessa sekä koskettelukirjan käytöstä terapiassa puuttuu oikeastaan kokonaan.

4 SADUT JA KUVAKIRJAT

4.1 Sadut

Aikaisemmin sadut olivat tarkoitettu kaikenikäisille. Niiden tarkoitus oli viihdyttää, opettaa ja huvittaa. Sadut kulkivat kertojalta toiselle. Nämä kertomukset tunnetaan nykyään kansansatuina. Nykyisin satujen ajatellaan olevan lapsille tarkoitettuja kertomuksia, joissa on normaalitajunnan ylittäviä kokemuksia, esimerkiksi ihmisen ja eläimen käymiä keskusteluja. (Ylönen 2000: 7-9.)

Satuja kerrotaan lapsille viihdytykseksi ja lohdutukseksi, mutta myös opettamaan ympäröivän kulttuurin moraalisääntöjä. Myös lapsen sanavarasto karttuu huomaamatta satujen avulla. Sadut, samoin kuin leikki, kehittävät myös lapsen abstraktia ajattelua. Sadut rohkaisevat lasta itsenäistymään ja käyttäytymään ystävällisesti ja ottamaan

toiset huomioon. Kertomuksissa paha saa palkkansa ja hyvä käytös palkitaan. (Ylönen 2000: 27-28.)

Satu vahvistaa lapsen minää ja antaa mahdollisuuden lapselle kohdata pelkojaan ja suoriutua niistä voittajana. Satujen kautta lapsi voi käsitellä vaikeitakin tunteita. On turvallisempaa käsitellä pelkoja ja pettymyksiä tai vihan tunteita satujen kautta. Satujen kautta lapsi jäsentää todellisuutta, jota hän ei vielä täysin ymmärrä, mutta jonka mahdollisuuksia hän voi tutkia. (Ylönen 2000: 28-29.)

Terapeuttinen satu on selkeästi kuvitteellinen. Oikea ja väärä tuodaan selvästi esille, eikä lapsi voi sekottaa satua todellisuuteen. Terapeuttisessa sadussa on yksi tai useampi henkilö, johon lapsi voi samastua. Tämän henkilön tulee olla itsenäinen eikä hän ole muiden ohjailtavissa. Hahmon merkitys sadun juonen käännteisiin sekä lopetukseen on merkittävä, jotta lapsi saa tunteen, että omaan elämään voi vaikuttaa. Lopun tulee olla onnellinen. Terapeuttisen sadun merkitykset saattavat saada lapsen näkemään maailman uudella eheyttävällä tavalla. Sadun yksityiskohdilla ei ole väliä, kunhan lapsi ymmärtää olennaisen juonen ja sanoman. (Ylönen 2000: 62-64.)

Terapeuttisena pidettävien satujen avulla voidaan käsitellä tunne-elämän ongelmia, kuten yksinäisyyttä tai hylätyksi tulemistä. Saduista lapsi voi löytää samastumisen kohteita, hahmoja tai tilanteita, ja huomata vaikeuksista huolimatta asioiden kääntyvän hyväksi. Tämä tuo lapselle pikku hiljaa toivoa. Terapeuttisilla saduilla voidaan myös pyrkiä lisäämään lapsen myötätuntoa, jos sen ilmenemisessä on ongelmia. (Ylönen 2000: 62-63.)

4.1.1 Kielletty solmu terapeuttisena satuna

Valitsimme virolaisen kansansadun Kielletty solmu koskettelukirjamme saduksi useammasta syystä. Halusimme valita kansansadun, koska tekijänoikeuslakien mukaan kansansatuja saa käyttää ja muokata ilman maksuja tai lupia. Celia-kirjastolta tuli toive seikkailusadusta hieman vanhemmille, noin 7-12-vuotiaille lapsille, ja Kielletty solmu sopi hyvin tähän. Emme halunneet myöskään tehdä tuotetta sadusta, joka on jo valmistettu koskettelukirjaksi Celia-kirjastoon. Myös sadun terapeuttisuus vaikutti valintaamme.

Kielletty solmu on selkeästi kuvitteellinen kertomus. Tapahtumapaikkana on alussa tavalliselta vaikuttava virolainen kalastajakylä, mutta sadun tapahtumat muuttuvat tarinan edetessä taianomaisiksi eikä niitä voi erehtyä luulemaan todeksi. Tapahtumat

sijoittuvat sadunomaiseen, määrittelemättömään "vanhaan aikaan". Alkuperäisversio Kielletystä solmusta kirjassa Kansansatuja Neuvostoliitosta koki käsittelyssämme monia muutoksia, joiden tavoitteena oli selkä tarinan selkeyttäminen että terapeuttien aspektien kasvattaminen. Lisäsimme satuun selkeän sankarin, nuoren Jaanus-kalastajan, joka on rehellinen ja luotettava, selvästi hyvä hahmo. Korostimme kapteenin, laivan vanhimman, vastakkaisuutta Jaanukseen verrattuna – vanha kapteeni on epärehellinen ja tottelematon. Kansansaduissa vastakkainasettelut hyvän ja pahan välillä ovat perinteisesti jyrkkiä, hyvä hahmo myös palkitaan sadun lopussa. Kielletyn solmun alkuperäisversiossa palkkiota ei ollut, vaan oli pelkkä opetus. Muokkasimme satua niin, että Jaanuksen rehellisyys ja kuuliaisuus palkitaan lopussa, hänestä tulee laivan uusi kapteeni. Muita muutoksiamme satuun olivat muun muassa kalastajien määrän vähentäminen kahteen sadun ymmärrettävyyden lisäämiseksi. Lisäksi muutimme Hiidenmaan saaren vanhuksen naiseksi. Alkuperäisversiossa ei ensinnäkään ole ainuttakaan aktiivista naishahmoa – Veden emäntä jää loppujen lopuksi sivurooliin – toiseksi alkuteoksen viisas vanha mies Hiidenmaan saarelta sekottui helposti sadun toiseen viisaaseen vanhaan mieheen, Kaareliin.

Kielletyssä solmussa on onnellinen loppu, joka mahdollistaa lapselle eheyttävän ja katarttisen kokemuksen. Uskomme, että tämän sadun avulla voidaan lapsen kanssa käsitellä esimerkiksi valehtelua, lupauksen pitämistä ja anteeksiantoa. Sadussa myös vanha kapteeni saa anteeksi, vaikka hän onkin valehdellut ja pettänyt lupauksen. Kalastajat pääsevät turvassa kotiin ja kaikki on annettu anteeksi.

4.2 Kuvakirjat

Kuvakirjan määritelmästä ei ole olemassa yhtä totuutta. Se määritellään välillä kohderyhmän mukaan "lasten kuvakirjaksi" tai sitä kuvaillaan teokseksi, joka kertoo tarinaa kuvan ja tekstin yhdistelmällä niin, että joka aukeammalla on vähintään yksi kuva (Heinimaa 2001: 142-143). Kuvakirja on määritelty myös seuraavalla tavalla:

Varsinainen kuvakirja puolestaan on teos, jossa kuvat ja teksti yhdessä muodostavat luontevan kokonaisuuden: kuva ja sana ovat vuorovaikutuksessa keskenään ja toimivat rinnakkain, lomittain ja limittäin luoden yhdessä merkityksiä. (Heinimaa 2001: 143.)

Kuvakirjat heijastavat omaa aikaansa. Kuvat ovat kehittyneet ajan myötä aivan kuten kuvakirjojen tekstikin. Kuvakirjojen kuvia voidaan tulkita ja analysoida samoin kuin kirjojen tekstejä. Kuvat kertovat meidän ajastamme ja kulttuuristamme. Ne ovat nykyään tärkeä kommunikaation väline. Ikävä kyllä kuvatutkimusta ei juuri vielä tehdä, vaan tutkimus keskittyy edelleen teksteihin. (Heinimaa 2001: 142-144.)

Kuvakirjoja on jaoteltu eri luokkiin. Ne voivat olla opettavaisia, katselukirjoja, tietokirjoja, huvittavia tai tunteita käsitteleviä. Opettavaisten satujen tarkoituksena on iskostuttaa lapsiin toivottuja arvoja ja normeja (Heinimaa 2001: 144). Koskettelukirjamme satu Kielletty solmu kuuluu tähän kategoriaan. Sadun kautta pyritään antamaan opetusta hyvistä tavoista, rehellisyydestä ja lupauksen pitämisestä. Kuitenkaan sadun opetus ei ole liian alleviivattu, vaan se jää pitkälti lukijan päättelyn varaan. Opetuksellisuutta tärkeämpää Kielletyssä solmussa on seikkailu ja jännitys – miten kalastajien käy myrskyävällä merellä, pääsevätkö he takaisin kotiin pelastamaan kyläläiset uhkaavasta nälkäkuolemasta.

Katselukirjat ovat usein vauvojen ensikirjoja. Niissä on yksinkertaisia kuvia lasten maailmaan kuuluvista esineistä, kuten tutti tai nalle. Kirjojen tarkoitus on auttaa lasta nimeämään tuttuja esineitä ympärillään eli herätellä symbolifunktiota. Ajatus on, että vähitellen lapsi ymmärtää termin, kuvan ja konkreettisen esineen yhteyden. (Heinimaa 2001: 145.)

Kuvakirjat voivat olla lasten tietokirjoja. Usein aiheena ovat luonto, eläimet, historia. Suomessa varsin tunnettu ja pidetty Mauri Kunnaksen Koiramäki-sarja kuuluu tähän kategoriaan. Huvittaminen ja tunteiden käsittely on myös kuvakirjojen tehtävä. Sadut herättävät tunteita, naurattavat ja ehkä hieman pelottavatkin. Satujen avulla voi käsitellä vaikeitakin tunteita ja kokemuksia. Esimerkiksi kuolemaa tai sotaa voidaan käsitellä saduissa lapsen ymmärtämällä tavalla. Kuvat korostavat sadun tunnelmaa ja aihetta. Lapset voivat reagoida hyvin vahvasti kuviin, esimerkiksi rakastua kuvan prinsessaan tai pelätä synkkää mörköä. (Heinimaa 2001: 148-155.)

Kuvakirjojen avulla lapset pääsevät tutustumaan kuvalliseen kieleen. Kuvakirjat vetoavat lasten aisteihin, havaintokykyyn ja eläytymiskykyyn. Samalla kun lapset uppoutuvat kuvakirjojen maailmaan, he myös omaksuvat niiden kautta yhteisön arvoja ja periaatteita. Lapsille kannattaa tarjota mahdollisimman monipuolista kuvaa: hauskoja, vakavia, esittäviä ja abstrakteja. Pienillä lapsilla ei ole ennakkoluuloja kuvia kohtaan ja tätä kannattaa hyödyntää. (Heinimaa 2001: 155-156.)

Kuvakirjojen tutkiminen yhdessä vanhemman tai muun aikuisen kanssa on vuorovaikutusta, joka kehittää lapsen tunne-elämän kehittymistä ja antaa mielikuvituksen lentää. Kokemus antaa lapselle tunteen, että häntä kuunnellaan ja arvostetaan. Läheinen vuorovaikutus voi rohkaista lasta kertomaan omia tarinoitaan ja

satujaan. (Heinimaa 2001: 161.) Samat periaatteet pätevät myös koskettelukirjoihin. Nekin on tarkoitettu luettavaksi yhdessä aikuisen kanssa.

4.3 Selkokieli

Selkokeskus määrittelee selkokielen näin:

Selkokieli on sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä luettavammaksi ja ymmärrettävämmäksi mukautettua kieltä niitä ihmisiä varten, joilla on vaikeuksia lukemisessa ja ymmärtämisessä (tai molemmissa). (Papunet 2009.)

Yleiskieleen verrattuna selkokielen tulee olla yksinkertaisempaa ja selkeämpää. Selkokielisiä julkaisuja on Suomessa ollut 1980-luvulta saakka. Selkokielen tarvetta on tutkittu Suomessa ensimmäisen kerran 1980-luvulla, jolloin kartoituksessa ”Selkokieli ja sen tarve eri vammaisryhmissä” selvisi, että selkokielisen tiedonvälityksen ja kirjallisuuden tarve oli lasten sekä nuorten keskuudessa 4–6 % ikäluokasta ja työikäisessä väestössä 2–3 % ikäluokasta. Nämä luvut ovat maltillisia ja poikkeavat alaspäin myöhemmin tehdyistä selvityksistä. Selkokielen tarpeen syyt ovat hyvin vaihtelevia. Tärkeimpiä syitä ovat lapsuus- ja sikiöajan kehityshäiriöt, sairauden tai ikääntymisen aiheuttamat syyt ja erilaiset ympäristötekijät, kuten esimerkiksi kielivähemmistöön kuuluminen. Usein selkokielen tarvetta lisää näiden syiden yhteisvaikutus, kuten on esimerkiksi ikääntyvien maahanmuuttajien kohdalla. (Papunet 2009.)

Selkokielessä ei ole omia sääntöjä, jotka poikkeaisivat suomen kielioppisäännöistä, vaan siihen pätevät kaikki yleisen kielenhuollon ohjeet, joiden perusteella tekstiä voidaan selkiinnyttää. Sen lisäksi selkokielessä kiinnitetään yleiskieltä enemmän huomiota joihinkin luettavuutta ja ymmärrettävyyttä lisääviin asioihin kuten sanastoon ja rakenteeseen. Kirjoittaja suuntaa tekstinsä ihmiselle, jolla voi olla huomattavia vaikeuksia lukemisessa ja ymmärtämisessä. Tietyntyyppisen lukijan tai lukijaryhmän pitäminen mielessä on ensiarvoisen tärkeää selkotekstin tuottamisessa. (Papunet 2009.)

Selkokeskus on laatinut ohjeet selkokielen kirjoittajille. Ensimmäisenä kannattaa miettiä, mitä haluaa sanoa ja kenelle. Aihe kannattaa rajata tarkoin ja tarkastaa, että suunnitteleman tekstin rakenne on johdonmukainen. Kielen tulee noudattaa yleisiä kielenhuollon ohjeita ja olla sujuvaa. Kirjoittajan tulee suosia yleisiä, tavanomaisia sanoja ja olla varovainen kielikuvien sekä abstraktien ilmausten käytössä. Selkokielessä on syytä kiinnittää huomiota lauseiden pituuteen eli kirjoittaa lyhyitä

lauseita. Tekstissä kannattaa välttää viittauksia toisiin kohtiin tekstissä. Tärkeää on muistaa käyttää aikuisten kieltä, kun kirjoittaa aikuisille. Valmis teksti on hyvä tarkastuttaa virheiden varalta ja luetuttaa jollakulla kohderyhmän edustajalla. (Papunet 2009.)

Olemme tehneet koskettukirjamme sadusta myös selkomukautetun version, joka on työmme liitteenä. Selkokielen sadun tarkoitus on tehdä koskettelukirjastamme vielä esteettömämpi ja lähestyttävämpi mahdollisimman monelle käyttäjälle. Tämä on myös toiminnallisen oikeudenmukaisuuden periaatteiden mukaista.

5 TOIMINNALLINEN OIKEUDENMUKAISUUS

Käytämme työssä viitekehyksenä toiminnallisen oikeudenmukaisuuden teoriaa. Sillä perustelemme koskettelukirjan tarpeellisuuden – kuvakirjat kuuluvat kaikille, olipa lapsi vammaisen tai vammaaton.

Vuonna 1997 kanadalainen toimintaterapeutti Elisabeth Townsend ja australialainen toimintaterapeutti Ann A. Wilcock aloittivat keskustelun toiminnasta, vallasta ja oikeudenmukaisuudesta. He järjestivät ympäri maailmaa lukuisia työpajoja, joissa keskusteltiin aiheesta toimintaterapian näkökulmasta. 2004 he julkaisivat teorian toiminnallisesta oikeudenmukaisuudesta. Heitä motivoi työhön visio toiminnallisesti oikeudenmukaisesta maailmasta. (Townsend – Wilcock 2004a: 244-246.)

Toiminnallisen oikeudenmukaisuuden teorian perusideana on, että ihmiset ovat erilaisia. Jokainen ihminen on yksilö, jolla on yksilöllisiä tarpeita. Ihmiset ilmaisevat yksilöllisiä tarpeitaan päivittäisillä toiminnoillaan. Toinen perusidea on, että ihmiset ovat sosiaalisia olentoja. Ihmiset ovat riippuvaisia toisistaan. Kaikilla tulisi olla tasa-arvoiset mahdollisuudet osallistua toimintoihin. (Townsend – Wilcock 2004a: 244, 246.)

5.1 Toiminnallisen oikeudenmukaisuuden uskomukset ja periaatteet

Toiminnallisen oikeudenmukaisuuden teorian uskomukset perustuvat ajatukseen, jonka mukaan ihmiset ovat itsenäisiä, mutta toisistaan riippuvaisia olentoja, joiden toiminnat vaikuttavat terveyteen ja elämänlaatuun. Uskomuksia on neljä. (Townsend – Wilcock 2004a: 253-254.)

Ensimmäinen uskomus on, että **ihmiset ovat toiminnallisia olentoja**. Ihmisillä on tarve ja tahto toimia monilla eri tavoilla ja monesta eri syystä. Toinen teorian uskomus on, että **ihmiset osallistuvat toimintoihin itsenäisinä tekijöinä**. Ihmiset ovat yksilöllisiä ja heillä on erilaiset kyvyt valita ja osallistua toimintoihin. Yksilöt nähdään toiminnallisen oikeudenmukaisuuden teoriassa aktiivisina toimijoina, jotka voivat hyödyntää voimavarojansa kohti tavoitteitaan. (Townsend – Wilcock 2004a: 255-256, Heikkilä – Piri 2007: 14-15.)

Kolmas uskomus teoriassa on, että **toiminnallinen osallistuminen on riippuvaista ja yhteiskunnallisesti sidonnaista**. Toiminnot eivät toteudu tyhjiössä, vaan tosielämän kontekstissa, aikaan ja paikkaan sidotusti. Toiminnoissa käytetään oikeita välineitä ja materiaaleja. Toimintoihin vaikuttavat asiat, joita on tehty aiemmin tai joita tehdään tällä hetkellä. **Toiminnallinen osallistuminen määrittää ratkaisevasti terveyttä ja elämänlaatua**. Tämä on totta, kun terveys määritellään kykynä ja mahdollisuutena elää, työskennellä ja leikkiä turvallisessa, kannustavassa ympäristössä. Terveyttä voidaan edistää toimintojen kautta, mutta toiminnot eivät automaattisesti edistä terveyttä. (Townsend – Wilcock 2004a: 256-257, Heikkilä – Piri 2007: 14-15.)

Toiminnallisen oikeudenmukaisuuden teorian periaatteita on neljä. Ne jäsentävät toiminnan mahdollistamisen oikeudet, vastuut ja vapaudet. Ensimmäinen periaate on **voimaannuttaminen toiminnan kautta**. Tämä periaate kannattaa vallan jakamista tasapuolisesti kaikille. Yhteiskunta vaikuttaa merkittävästi ihmisten mahdollisuuksiin toimia voimaannuttavasti päivittäisissä toiminnoissaan. (Townsend – Wilcock 2004a: 257-258, Heikkilä – Piri 2007: 15.)

Toimintojen inklusiivinen luokittelu on toinen periaate, joka sisältää toimintojen ja ammattien määrittelyn. Toiminnallista epäoikeudenmukaisuutta on työn erottaminen muista toiminnoista sekä ammattien hierarkkinen määrittely. Kolmas periaate on **toiminnallisen potentiaalın mahdollistaminen**. Periaate pohjautuu ajatukselle, että ihmiset ovat yksilöllisiä sekä aiemmin mainituille periaatteille. Periaate haluaa tukea kaikki ihmisiä sekä yksilöllisesti että yhteisöllisesti, jotta heidän toiminnallinen potentiaalinsa mahdollistuisi. Tärkeä idea mahdollistamisessa on se, että jokaisella tulisi olla mahdollisuus valita miten toimii tai mitkä toiminnot ovat itselle merkityksellisiä. (Townsend – Wilcock 2004a: 259-260, Heikkilä – Piri 2007: 16.)

Viimeinen periaate on **moninaisuus, sisällyttäminen ja jaettu etu toiminnallisessa osallistumisessa**. Periaate ohjaa toiminnallisesti oikeudenmukaista yhteisöä pitämään huolta yksilöistä, jotka ovat jääneet yhteisölle tavanomaisten toimintojen ulkopuolelle.

Toiminnallinen oikeudenmukaisuus riippuu yksilöiden toiminnallisten tarpeiden ja potentiaalın tunnistamisesta. Erilaisuuden kunnioittaminen on lähtökohta toiminnallisen tasa-arvon toteutumiseen. (Townsend – Wilcock 2004a: 261-262, Nisula 2008: 7.)

5.2 Vieraantuminen, marginalisaatio ja epätasapaino

Toiminnallinen vieraantuminen keskittyy väestöryhmien ja yksilöiden oikeuteen kokea tarkoituksenmukaista, rikastavaa toimintaa. Toiminnallinen vieraantuminen tarkoittaa tilannetta, jossa ihmiset kokevat jokapäiväisen elämänsä merkityksettömäksi ja tyhjäksi. Toiminnallista vieraantumista voivat kokea esimerkiksi fyysisesti tai psyykkisesti vammaiset ihmiset, jotka pakotetaan osallistumaan heille merkityksettömiin toimintoihin esimerkiksi toimintakeskuksissa. Jos heille ei ole tarjolla merkityksellistä tai rikastuttavaa toimintaa, he voivat olla toiminnallisesti vieraantuneita. (Townsend – Wilcock 2004b: 80-81.)

Toiminnallinen marginalisaatio on usein näkymätöntä, sitä tapahtuu asenteissa ja mielikuvissa siitä, kuinka ja miten ja missä ihmisten pitäisi osallistua. Marginalisaatiota tapahtuu, kun vammaisia ihmisiä estetään osallistumasta joko fyysisten esteiden vuoksi tai sosiaalisten asenteiden avulla. Ihmisillä on tarve osallistua oman elämän mikrotason päätöksiin ja valintoihin ja sen estäminen on toiminnallista marginalisaatiota. (Townsend – Wilcock 2004b: 81-82.)

Toiminnallinen epätasapaino keskittyy työhön. Epätasapaino voi näkyä kolmella tavalla; ihminen on ylityöllistetty, alityöllistetty tai toimeton. Jokaiseen kohtaan liittyy terveystarpeita. Toiminnallinen epätasapaino ei liity ainoastaan työn määrään vaan myös etuuksiin ja arvoihin, jotka liittyvät eri toimintoihin. (Townsend – Wilcock 2004b: 82-83.)

5.3 Toiminnallinen deprivaatio

Toiminnallisella deprivaatiolla tarkoitetaan pitkittynyttä tilannetta, jossa merkittävien toimintojen tekeminen on estynyt ulkopuolisten tekijöiden vuoksi. Aiheuttavia tekijöitä voi olla esim. sosiaaliset, taloudelliset, poliittiset tekijät. Toiminnallinen deprivaatio on eri asia kuin toiminnallinen häiriö, joka on hetkellinen. Toiminnallinen häiriö voi johtua esimerkiksi sairastumisesta. (Whiteford 2004a: 222-223.)

Toiminnallinen deprivaatio on jaettu viiteen eri luokkaan siihen johtavien syiden perusteella. Ensimmäinen on **maantieteellinen eristäytyminen**, johtuen pitkistä

välimatkoista tai vaikeakulkuisesta reitistä. Whiteford antaa tästä esimerkiksi majakanhoitajat sekä Australian aavikolla asuvat ihmiset. Toinen deprivaaation muoto on yhteydessä **työllistymiseen**. Sekä työttömyys että ylityöllisyys ovat ongelmia. Varsinkin länsimaissa työ on hyvin tärkeä osa ihmisen sosiaalista statusta. (Whiteford 2004: 223-229.)

Kolmas muoto deprivaaatiosta on **vangitseminen**, jota käytetään rankaisumuotona rikollisille. Toimintaterapian näkökulmasta samalla tahallisesti estetään yksilöitä osallistumasta toimintoihin. Neljäs deprivaaation muoto on **stereotypisoituneet sukupuoliroolit**. Tämä johtaa sosiaalisiin tuomioihin ja paineeseen, mitä naisena tai miehenä kuuluu tehdä. Viides muoto on **pakolaisuus**. (Whiteford 2004: 229-235.)

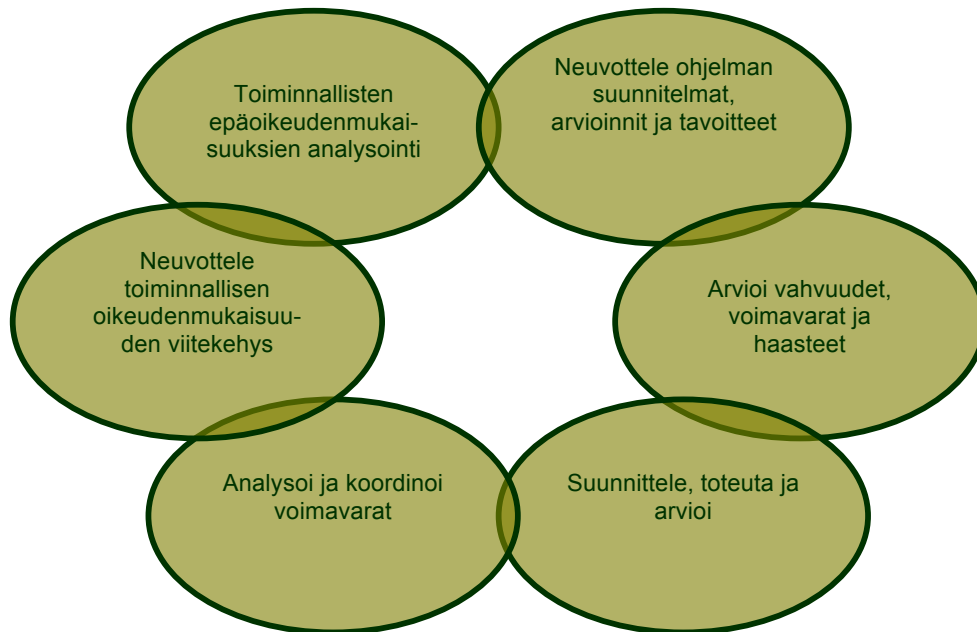
Toiminnallista deprivaaatiota voi esiintyä myös yhteydessä yksilön piirteisiin. Esimerkiksi sosiaaliset tai kulttuuriset toimintatavat voivat luoda esteitä vammaisen ihmisen toiminnolle. Tärkeätä on erottaa estävätkö itse vammat yksilön osallistumisen toimintoihin vai ovatko ihmisen toiminnat ja ympäristö osallistumisen esteinä. Toiminnalliseksi deprivaaatioksi lasketaan jälkimmäinen. Whitefordin mukaan vammaiset ihmiset ovat nimenneet suurimmaksi esteeksi toiset ihmiset, jotka stereotyyppisillä näkemyksillään, vähäisillä odotuksillaan sekä vaivihkaisella syrjinnällä estävät toimintoihin osallistumisen. (Whiteford 2004: 236.)

Fyysinen ympäristö saattaa myös estää tai edistää vammaisten osallistumista. Fyysinen ympäristö voi jopa määritellä ketkä saavat osallistua ja ketkä eivät. Vammaiset kohtaavat päivittäin tiloja, jotka estävät heidän osallistumisensa toimintoihin, joita he haluavat ja joita heidän tarvitsisi tehdä. Whiteford kuitenkin korostaa, että vaikka fyysinen ja rakennettu ympäristö ovat tärkeitä ja ne tulisi tehdä esteettömiksi, niin kuitenkin tärkeintä on vammattomien ihmisten asenteet. Tärkeää on kertoa ja edistää ihmisten tietoisuutta vammaisuudesta. Whiteford käyttää termiä *reasonable accommodation* – kohtuullinen akkomodaatio, jolla hän tarkoittaa fyysisen ja sosiaalisen ympäristön muokkaamista mahdollisimman monen toiminnallista osallistumista tukevaksi. (Whiteford 2004: 237-239.)

5.4 Toiminnallisen oikeudenmukaisuuden osallistava viitekehys

Osallistava viitekehys pitää sisällään kuusi vaihetta, joiden tarkoitus on ohjata käytännön työskentelyä. (Ks. kuvio 2.) Viitekehys ei anna tarkkoja ohjeita tai tekniikoita, vaan sen tarkoitus on ohjata ajattelua ja työskentelyä kohti toiminnallista oikeudenmukaisuutta. Viitekehys siirtyy käytännön työhön kuuden vaiheen kautta, jotka

voivat edetä epälineaarisesti, mutta kuitenkin toisiinsa linkittyen. Neljä vaihetta kuudesta liittyy ympäristön ja sosiaalisiin muutoksiin ja neuvotteluihin sekä toiminnallisen oikeudenmukaisuuden puolesta puhumiseen. Kaksi vaihetta on tiivistetty Kanadan toiminnallisen suoriutumisen prosessimallista, joka on kehitetty yksilöasiakkaiden kanssa työskentelyyn. (Townsend – Whiteford 2005:113; Nisula 2008: 7-8.)

KUVIO 2. Toiminnallisen oikeudenmukaisuuden osallistavan viitekehysten kuusi vaihetta. (Townsend – Whiteford 2005.)

Voimavarojen analysointi ja koordinointi tarkoittaa inhimillisten ja taloudellisten resurssien analysointia. Tätä analyysia voi tehdä missä tahansa vaiheessa prosessia. Analysointi pitää sisällään myös itse reflektoinnin sekä ympäristön havainnoinnin. **Oikeudenmukaisuuden viitekehysten neuvottelun** vaiheessa yritetään löytää yhteistyökumppanin kanssa yhteinen näkemys ja nimeämään eroavat näkökulmat. Tätä neuvottelua voi käydä prosessin aikana useampaan otteeseen. Neuvottelu on tärkeää, jotta ennaltaehkäistään mahdolliset ristiriidat ja erimielisyydet. Townsend ja Whiteford pitävät myös tärkeänä neuvotella yhteistyökumppanin kanssa toiminnallisen oikeudenmukaisuuden viitekehysten käyttämisestä. (Townsend – Whiteford 2005: 113-117, Nisula 2008: 8-9.)

Toiminnallisten epäoikeudenmukaisuuksien analysointi pohtii ihmisten kokemuksia oikeudenmukaisuudesta tai epäoikeudenmukaisuudesta toimintoihin osallistuessa. Puuttuuko mahdollisuuksia osallistua toimintoihin? Seuraava vaihe sisältää **neuvottelun muutostavoitteista, toimintasuunnitelman luomisen ja**

arvioinnin. Tällöin kysytään, mitä muutostavoitteita asetetaan? Tavoitteiden saavuttamiseksi täytyy luoda suunnitelma tai muokata jo olemassa olevaa suunnitelmaa kohti toiminnallista oikeudenmukaisuutta. (Townsend – Whiteford 2005: 117-120, Nisula 2008: 9-10.)

Asiakaskeskeisten vahvuuksien, voimavarojen ja haasteiden arvioiminen liittyy yksilöasiakkaan kanssa tehtävään työhön. Sen puitteissa selvitetään, mitä arviointimenetelmiä on mahdollista käyttää. Muutosta arvioidessa on tärkeä kysyä, miten tilanne on muuttunut. Viimeinen vaihe viitekehyksessä on **suunnittelun, toteutuksen ja asiakaskeskeisten palvelujen arviointi.** Vaihe korostaa kolmea seikkaa: asiakkaan osallistumista jokaiseen päätöksentekovaiheeseen, toiminnallisuuden ja kokemusten mahdollistamista käyttämällä toimintoja asiakkaan voimaantumiseen sekä asiakkaan jatkuvaa arviointia hänen edistyessään kohti toiminnallista oikeudenmukaisuutta. (Townsend – Whiteford 2005: 121-122, Heikkilä – Piri 2007: 24.)

5.5 Koskettelukirja toiminnallisen oikeudenmukaisuuden näkökulmasta

Näkövammaisen lapsen oikeus kuvakirjaan on oikeutta olla kuten näkevätkin, omia yksilöllisiä piirteitä kuitenkin kieltämättä. Kirjat ovat kulttuurimme perustaa, kuvanlukutaito arkipäivää. Integroitujen ryhmien lisääntyessä päiväkotij- ja kouluympäristössä on tärkeää minkä viestin näkövammaisen lapsen käyttämä apuväline tai muu tuote, kuten kirja, antaa ympäristölleen. Se, että näkövammaisellakin lapsella on oma kuvakirja, voi kasvattaa itsetuntoa ja positiivista identiteettiä, johon vammaisuus kuuluu yhtenä piirteenä muiden joukossa. Kuten Lewis ja Tolla (2003: 27) ovat panneet merkille, koskettelukirjat lisäävät näkövammaisten lasten sosiaalista inklusiota yleisopetuksen ryhmissä. Kun tulee luokan yhteisen lukutuokion aika, näkövammaisilla lapsilla on jotain erityistä annettavaa, joka kiinnostaa myös näkeviä lapsia. Näin vammaisen lapsi ei jää passiivisen vastaanottajan rooliin, kuten usein on vaarassa käydä, vaan hän saa vuorostaan toimia antavana osapuolena.

Toiminnallisuuden oikeudenmukaisuuden teorian periaatteiden mukaisesti koskettelukirjan lukeminen voi olla toiminnallisen potentiaalin mahdollistamista. Tämä edellyttää sitä, että lapsi saa itse valita lukemisen toimintamuodoksi kokiessaan sen houkuttelevaksi ja mielekkääksi. Jos kirjavalikoimaa on tarjolla runsaasti, saa lapsi mahdollisuuden tehdä valinnan oman yksilöllisen mieltymyksensä mukaan. Tosiasia on, että suhteessa näkevien lasten kuvakirjoihin koskettelukirjoja on olemassa vähän, eikä valinnanmahdollisuuksia ole paljon. Tämä valinnanmahdollisuuksien rajallisuus

voidaan nähdä toiminnallisena deprivaatina. Koskettelukirjojen tekijät eivät myöskään yleensä ole kirjailijoita, vaan käsityön harrastajia, mikä väistämättä näkyy tuotteissa, joiden juonen ja tekstin kirjantekijät itse ovat luoneet. Kaunokirjallinen taso siis vaihtelee, mutta ehkä olennaisempi kysymys on siinä, minkälaisia sisältöjä näkövammaisille lapsille tarjotaan. Ovatko näkevien lasten kuvakirjoihin tiensä löytäneet anarkistiset hahmot sopivia roolimalleja näkövammaisille lapsille, vai suojellaanko heitä näiltä vaikutteilta tarjoamalla koskettelukirjoissa ikätasoon nähden liian lapsekkaita tarinoita ilman varsinaista juonta? Kasvatetaanko vammaisia lapsia kilteiksi aikuisiksi, jotka eivät kyseenalaista kohteluaan? Kysymykset ovat tahallaan provosoivia, mutta toiminnallisen oikeudenmukaisuuden teorian periaatteiden mukaisia.

6 KOSKETTELUKIRJAN VALMISTUSPROSESSI

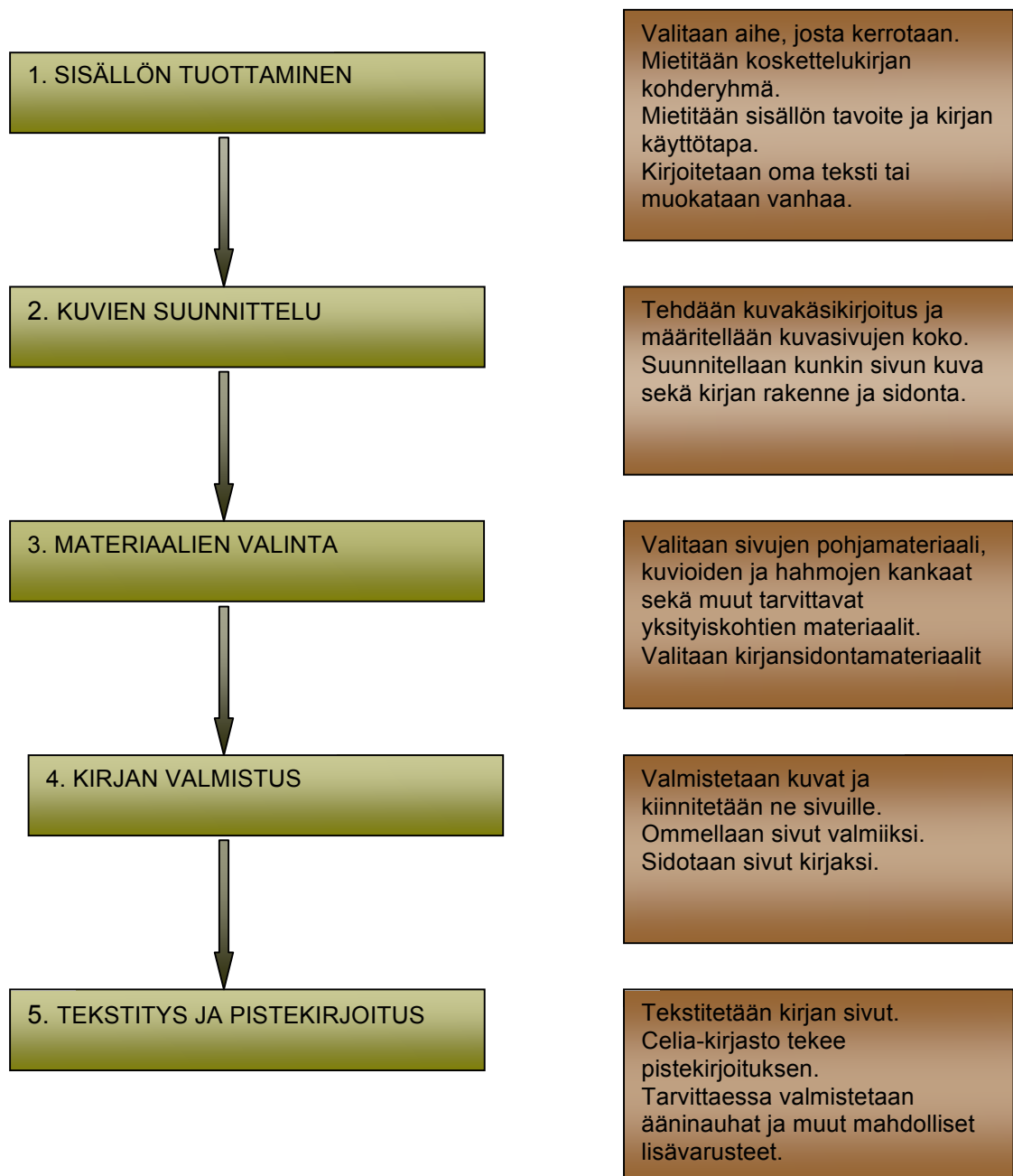
6.1 Koskettelukirjan käytettävyys

Tuotteet voidaan jakaa eri luokkiin sen mukaan, onko käyttäjä tai tuote aktiivinen vai passiivinen. Koskettelukirja on interaktiivinen tuote – se toimii ”yhteistyössä” lukijan kanssa. Koskettelukirjamme tuotesuunnittelua ohjasivat esteettömyyden tai tuotteesta puhuttaessa paremminkin käytettävyyden periaatteet. Käytettävyys on tärkeimpiä ja tutkituimpia tuotteelle asetettuja vaatimuksia. Se tarkoittaa tuotteen soveltuvuutta aiottuun tarkoitukseensa. Käytettävyyden arviointiperusteita, joita erityisesti pidimme silmällä, olivat muun muassa tuotteen hyödyllisyys, käytön tuottama tyydytys ja helppokäyttöisyys. (Routio 2007.) Hyödyllisyys – käytettävyys toimintaterapian välineenä – oli yksi johtoajatuksestamme. Tärkeää oli myös tuotteen tuoma subjektiivinen mielihyvä sekä käytön vaivattomuus, joita havainnoimme kirjan lukutilanteessa.

Koko prosessin ajan pidimme siis mielessämme näkökohdat, jotka olimme tuotteen suunnitteluprosessin alkuvaiheessa määritelleet. Ensimmäinen kysymys on, toimiiko tuote tehokkaasti sille annetussa tehtävässä. Koskettelukirjallamme voi nähdä useampiakin merkityksiä: se on kuvakirja, mutta tarvittaessa myös leikkikalu, näyttämö lapsen mielikuvitusleikille. Ennen kaikkea olemme tarkoittaneet kirjan lasten toimintaterapiassa käytettäväksi välineeksi. Toisena käytettävyyden näkökohtana ovat turvallisuusnäkökohdat. Onko koskettelukirja riittävän kestävä ja turvallinen? Voiko kirjaa huoltaa tarvittaessa? Kolmanneksi kiinnitimme tuotesuunnittelussa huomiota siihen, onko kirja houkutteleva sekä visuaaliselta ilmeeltään että muiden aistien kautta havainnoituna. Kirjamme on suunnattu pääasiassa näkövammaisille lapsille, mutta se

ei vähennä lainkaan visuaalisen houkuttelevuuden merkitystä. Ensinnäkin suuri osa näkövammaisista lapsista on osittain näkeviä, joten heille tuotteen kauniilla ja kiinnostavalla ulkonäöllä on merkitystä. Lisäksi kirjoja lukevat myös näkevät vammattomat lapset esimerkiksi integroiduissa päiväkotiryhmissä. Mietimmekin neljäntenä kohtana, onko tuotteellamme symbolimerkityksiä ja mitä se viestii ympäristölle. Kaunis, värikäs ja mielenkiintoisesti toteutettu koskettelukirja on kaikkien kirja, ei erityisesti vammaisille lapsille tarkoitettu tuote, joka korostaa käyttäjän toiseutta ja vajavaisuutta.

6.2 Kielletty solmu –koskettelukirjan toteutus

KUVIO 3. Koskettelukirjan viisivaiheinen valmistusprosessi (Talves 2006).

Kielletty solmu on virolainen kansansatu. Se kertoo kalastajakylästä, johon tulee nälänhätä. Satu yhdistää realismia ja taikuutta, mikä tekee siitä kiehtovan. Sadun teemana on lupauksen pitämisen tärkeys. Sadun teksti on kokonaisuudessaan liitteenä sekä yleis- että selkokiekisenä versiona.

QUESTIONS and
ANSWERS
are needed to see this picture.

QUESTIONS and
ANSWERS
are needed to see this picture.

Kielletty solmu -kirjan mitat ovat 39 x 25 x 12 cm. Kirjassa on seitsemän kuvasivua ja kansi. Sadun teksti on erillisenä niteenä isokokoisella fontilla sekä pistekirjoituksella. Kirja on melko suurikokoinen ja painava. Tämä vuoksi kirjan sivut on sidottu vasemmasta laidasta nyörillä ja ne ovat irrotettavissa, jolloin lukiessa voi pitää edessään vain yhtä sivua kerrallaan. Kirja voidaan sulkea oikeasta reunasta nauhalla sitomalla, jotta se olisi paremmin hallittavissa. Kirjan pohjapahvina on käytetty paksua mainoskartonkia, mikä tekee sivuista tukevat. Kartongin kulmat on pyöristetty, jotta ne eivät hiertäisi päällä olevaa kangasta rikki eivätkä kolhisi kirjaa käsittelevää lasta. Lisäksi kartonki on päällystetty kontaktimuovilla paremman kosteudenkeston vuoksi. Kirjan pohjakankaana on käytetty ulkoilupukukangas Wertexiä, joka hylkii likaa ja kosteutta sekä on kulutusta kestävä. Kirjan voi tarvittaessa imuroida ja pyyhkiä nihkeällä liinalla. Lähes kaikki yksityiskohtat on liimattu myrkyttömällä liimalla pohjakankaaseen ennen kiinni ompelamista. Yksityiskohtien käsinompelussa lankana on käytetty Nymo-helmityölankaa, joka on huomattavasti tavallista ompelulankaa kestävämpää. Sivunumeroina on käytetty erimuotoisia nappeja ja helmiä, jotka on kiinnitetty sivujen oikeaan yläkulmaan.

Seuraavissa kappaleissa käymme läpi Kielletty solmu -kirjan toteutuksen sivu sivulta. Kerromme ja perustelemme valintojamme eri materiaalien ja toteutustapojen käytöstä. Jokaisen sivun jälkeen esitämme muutamia suosituksia ja ideoita kyseisen koskettelukirjan käytöstä toimintaterapiassa. Koimme tämän tavan vastata ensimmäiseen tutkimuskysymykseen parhaimmaksi, koska näin lukija pystyy samalla katsomaan kuvat kyseisestä sivusta.

6.2.1 Kansi

Pohjakangas on tummansinistä Wertexiä. Sininen väri on valittu, koska kirja on meriaiheinen. Kannessa on kirjan nimi. Sana “kielletty” on kirjoitettu valkoisella kohovärillä ja sana “solmu” muodostettu värikkäistä puukirjaimista, jotta ne olisivat tunnusteltavissa. Kirjan otsikko on ympäröity karhealla narulla ja simpukankuorilla, mikä viittaa myös kirjan meriaiheeseen.

Kannen taakse on ommeltu Kaarelin kolmionmuotoinen pitsihuivi, jossa on vielä tässä vaiheessa kolme avaamatonta solmua.

6.2.1.1 Kannen käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa

Toimintaterapeutti voi kehottaa lasta avaamaan kirjan vihreän sidontanauhan rusetilta. Kirja on mahdollista avata myös irtolehdeksi poistamalla valkoisen nyörin. Toimintaterapeutti voi tällöin antaa lapsen avata rusetin ja vetää nyörin pois purjerenkaista. Lapsen huomiota voi kiinnittää kanteen kopistelemalla ja rapsuttelemalla simpukankuoria. Jos lapsi ei oma-aloitteisesti tai verbaalisella ohjauksella koskettele kirjaa, toimintaterapeutti voi ohjata lasta taktuaalisesti havainnoimaan kirjan kuvia.

6.2.2 Sivu yksi

Pinkille pohjakankaalle on ommeltu siniviolettiraidallinen tasku, joka kuvaa peittoa. Hahmottamisen helpottamiseksi taskun reunaan on kiinnitetty leveä valkoinen pitsi. Taskussa on Kaarel-nukke, joka on kiinnitetty sivuun keltaisella nauhalla. Nuken keskiruumis on vihreää fleece-kangasta pumpulilla täytettynä, käsivarret ja jalat punaista neulosputkea, jonka sisällä on piipunrassit. Raajat ovat siis taivuteltavissa. Kämmenet, jalkaterät ja nuken pää on tehty beigestä huovasta. Silmät ja suu on ommeltu koholleen mustalla muliinilangalla. Hiuksina on valkoista purettua muliinilankaa. Valmista kirjaa katsellessamme huomaamme, että taskun ja nuken raajojen väri olisi saanut olla selkeämmin pohjakankaasta erottuva.

6.2.2.1 Sivun yksi käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa

Kaarel-nukke on poistettavissa taskusta. Koska Kaarel on sadussa aluksi vuoteessaan, kirjaa lapsen kanssa lukevan toimintaterapeutin kannattaa varmistaa ennen lukuhetkeä, että nukke on sijoitettu taskuun ”peiton alle”. Lapsi voi vetää nuken pois taskusta ja työntää sen sinne uudestaan, mikä antaa leikin lisäksi mahdollisuuden harjoittaa muun muassa tarttumaotteita. Nuken raajojen taivuttelu vaatii kaksikäätistä työskentelyä. Toimintaterapeutti voi hyödyntää Kaarel-nukkea esimerkiksi puhumalla tämän kautta. Sadun hyvänä, viisaana henkilönä Kaarel on helposti lähestyttävä ja turvallinen hahmo.

6.2.3 Sivu kaksi

Sivu kaksi kuvaa kalastajien matkavalmisteluja: verkon paikkaamista ja veneen tervaamista. Tummanvihreälle kangaspohjalle on kiinnitetty Nymo-langalla pieni puinen tynnyri, jonka pohjalle on liimattu tuoksuva tervanarua. Tuoksu antaa kirjaan yhden ulottuvuuden lisää; satu on koettavissa myös hajuaistin kautta. Tuoksun haihtuessa ajan kuluessa tynnyrin pohjalle on mahdollista liimata lisää tervanarua. Hajuste on

kirjassa paitsi lisäulottuvuus, myös mahdollinen haittapuoli: kovin voimakkaasti tuoksuva aine saattaa olla lukemisen este astmaattiselle tai hajuyliherkälle lapselle.

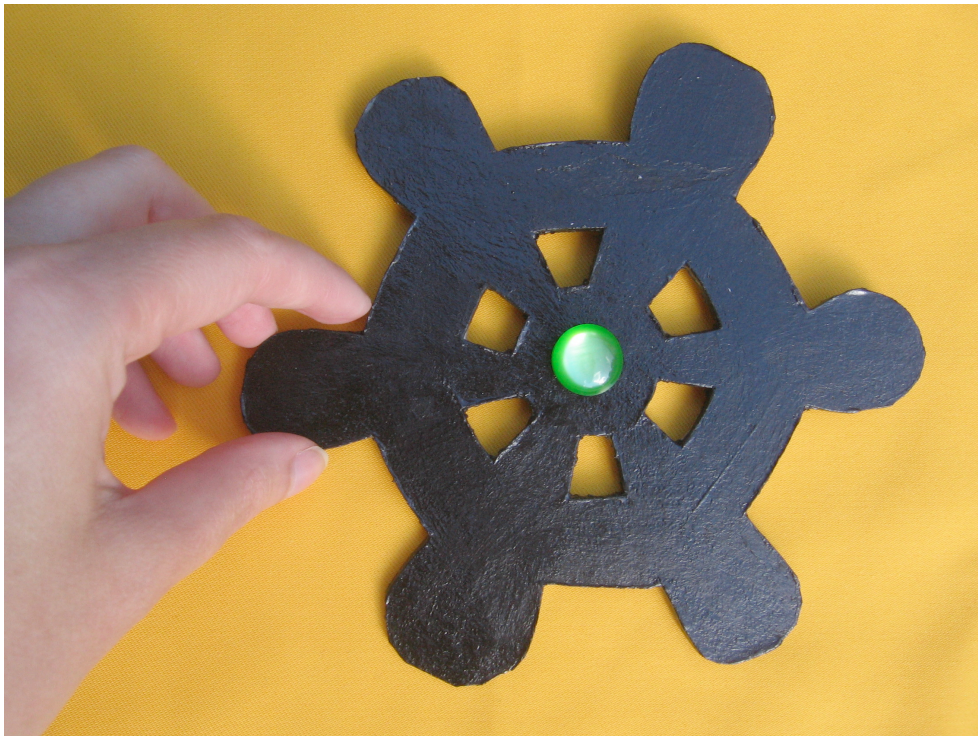
Sivulla kaksi on myös pieni punottu kahvallinen niinikori, johon on kiinnitetty hedelmäverkko kalaverkkoa edustamaan. Sekä tynnyriin että koriin saa työnnettyä sormet sisään tunnustelua varten.

Sivun takana on jälleen Kaarelin huivi, jossa on enää yksi solmu avaamatta.

6.2.3.1 Sivun kaksi käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa

Koskettelukirjassa on hyvä olla koviakin materiaaleja, sillä ne kiinnostavat näkövammaista lasta usein enemmän kuin pehmeät (Holstein 2008). Toimintaterapeutti voi ohjata lasta koskettelemaan sivulla olevia esineitä myös sisäpuolelta. Tämä kehittää lapsen kykyä ymmärtää esineiden ulottuvuuksia ja ominaislaatua. Kori ei ole siis vain yksiulotteinen pinta, vaan kolmiulotteinen esine, johon voi laittaa jotakin sisälle. Jos lapsi ei allerginen tai yliherkkä hajuille, toimintaterapeutti voi ohjata lasta haistelemaan tervatynnyriä tarjoten hänelle näin uusia aistikokemuksia.

6.2.4 Sivun kolme

Kolmannelle sivulle on kiinnitetty Nymo-helmityölangan ja vihreän napin avulla paksusta kartongista tehty ruori, joka on maalattu mustaksi ja lopuksi lakattu. Ruorin

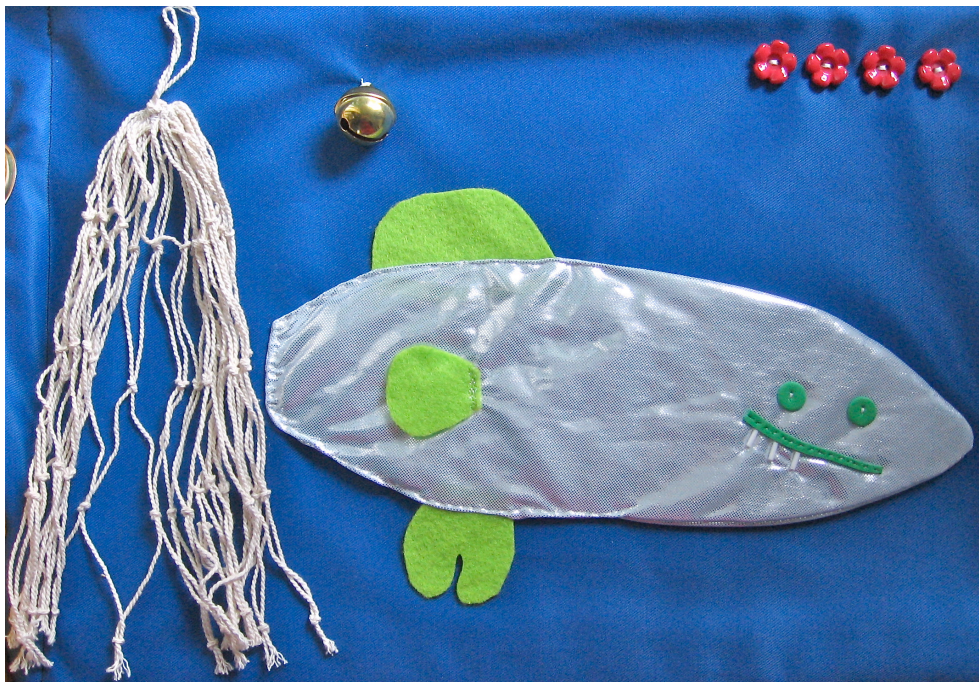
alla on litteä muovihelmi, joten ruori jää joitakin millimetrejä kirkaankeltaisesta pohjakankaasta koholle. Ruori on tehty pyörítettäväksi, jotta se oli kiinnostava, vastaisi mahdollisimman pitkälle todellisuutta ja antaisi lukijalle osallistumisen kokemuksen. Musta-keltaisen väriyhdistelmän valitsimme, jotta ruorin havaitseminen taustasta olisi mahdollisimman vaivatonta.

Sivun takana on Kaarelin huivi, jossa ei ole enää yhtään solmua.

6.2.4.1 Sivun kolme käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa

Lapsi joutuu käyttämään ongelmanratkaisukykyään saadakseen ruorin liikkeelle. Esimerkiksi jos lapsen yläraajat ovat plegiset, ruoriin tarttuminen ja sen pyöryttäminen ovat haasteellisia. Pyörimisliikkeen aikaansaaminen vaatii tarttumisen lisäksi myös oikea-aikaisen irrottamisen ja voimansäätelyä. Ruori pyörii yhteen suuntaan vain tiettyyn pisteeseen asti, minkä jälkeen lapsen on oivallettava, että ruorin pyörytysuuntaa tulee vaihtaa.

6.2.5 Sivun neljä

Koska neljäs sivu kuvaa merellistä aihetta, pohjakangas on tummansininen. Kuvan vasemmalla reunalla on puuvillalankainen isosilmäinen koristeverkko, joka edustaa kalaverkkoa. Suuri pyrstötön hauki on liukasta ja viileäntuntuista hopeakangasta. Hauki on täytetty kuplamuovilla, joka antaa kalamaisen tuntuman. Evät ovat vaaleanvihreää huopaa, suu ja silmät vihreää Softista. Kalan hampaat ovat valkoisia putkihelmiä. Kala ja sen evät ovat osittain irrallaan pohjakankaasta, koska etenkin nuoremmat lapset pitävät käteenotettavista osista koskettelukirjoissa (Karén – Ihanainen 1983: 21). Koska tarinassa tällä kohtaa puhutaan karjankellon kilinästä, sivulle on kiinnitetty kulkunen. Myös kuplamuovi rapisee, joten sivu tarjoaa lapsen mielenkiintoa herättäviä aistielämyksiä.

6.2.5.1 Sivun neljä käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa

Sivulla olevia äänielementtejä voi hyödyntää esimerkiksi lapsen huomion kiinnittämiseksi kirjaan ja juonen kulkuun. Kulkusta voi kilistää joko lapsi tai toimintaterapeutti. Lapsen sormet voi pujottaa isosilmäisen kalaverkkoon. Esimerkkinä mainittakoon, että koko toimintaterapiakerran voi suunnitella meri- tai kala-aiheen ympärille. Silloin kalaverkkoon voi pujotella esimerkiksi aiemmin askarreltuja pahvi- tai softiskaloja. Kirja voi siis toimia eräänlaisena leikkiteatterin näyttämönä.

6.2.6 Sivu viisi

Sivu viisi kuvaa merenpohjaa. Vaaleansininen pohjakangas on lähes kokonaan piilossa tummansinisen loimusametin alla. Loimusametti on ommeltu ryppyyn kuvaamaan aaltoja. Se on myös osittain irti pohjakankaasta. Kuvan alareunaan on kiinnitetty mainoskartongille liimattu pala karkeaa hiekkapaperia. Se edustaa meren pohjahiekkaa. Sametin päälle on ommeltu helmityölangalla yksityiskohtia: muovinen akvaariokasvi, puinen hopeanvärinen ankkuri ja kaksi pientä muovista meritähteä.

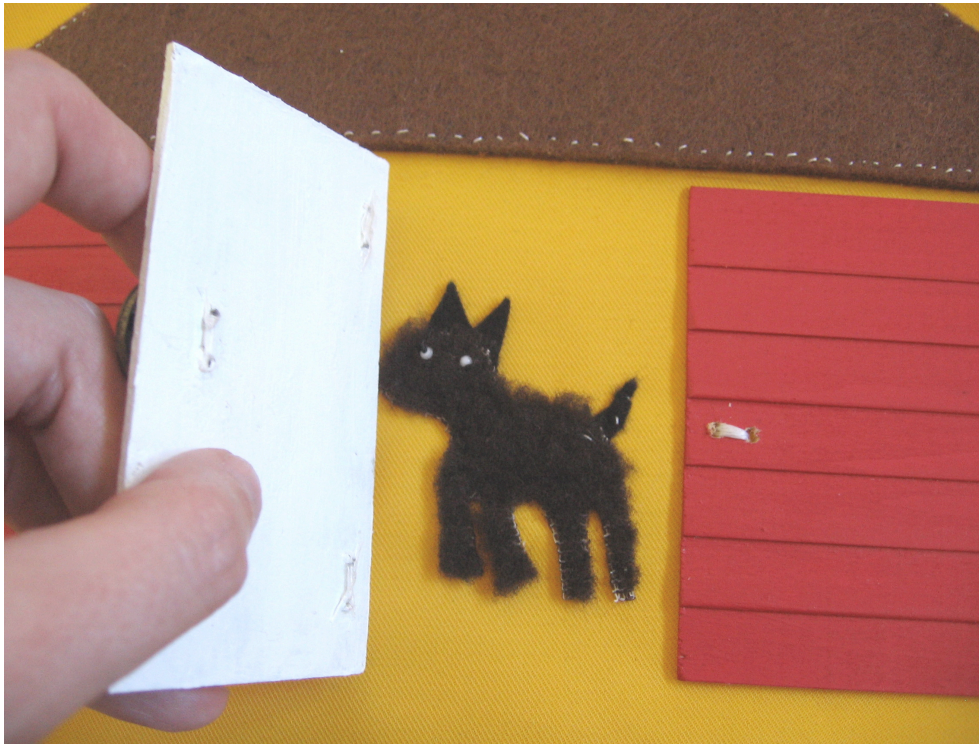
Akvaariokasvin kärki on irrallaan pohjakankaasta, joten sen voi ottaa käteen tunnisteltavaksi.

6.2.6.1 Sivun viisi käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa

Karhea hiekkapaperi on yllättävä ja lapsen taktuaalista aistia herättävä materiaali kirjassa. Tuntoyliherkälle lapselle hiekkapaperin koskettaminen voi olla vastenmielinen kokemus, mutta sen tunnusteleminen voi myös olla yliherkkää tuntoaistia karaisevaa.

6.2.7 Sivu kuusi

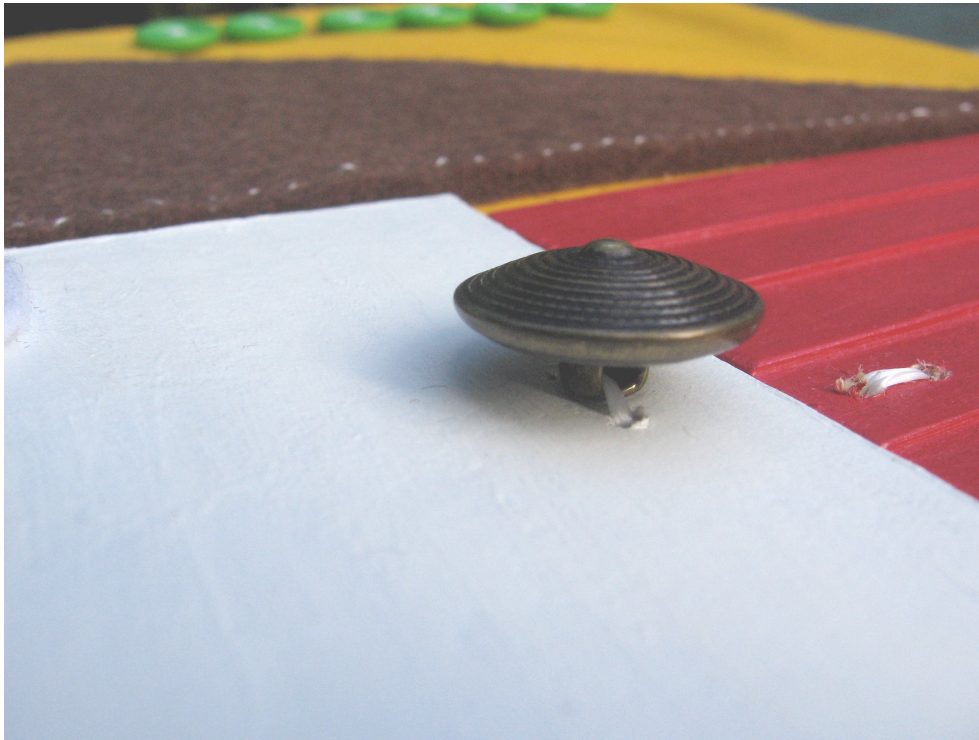

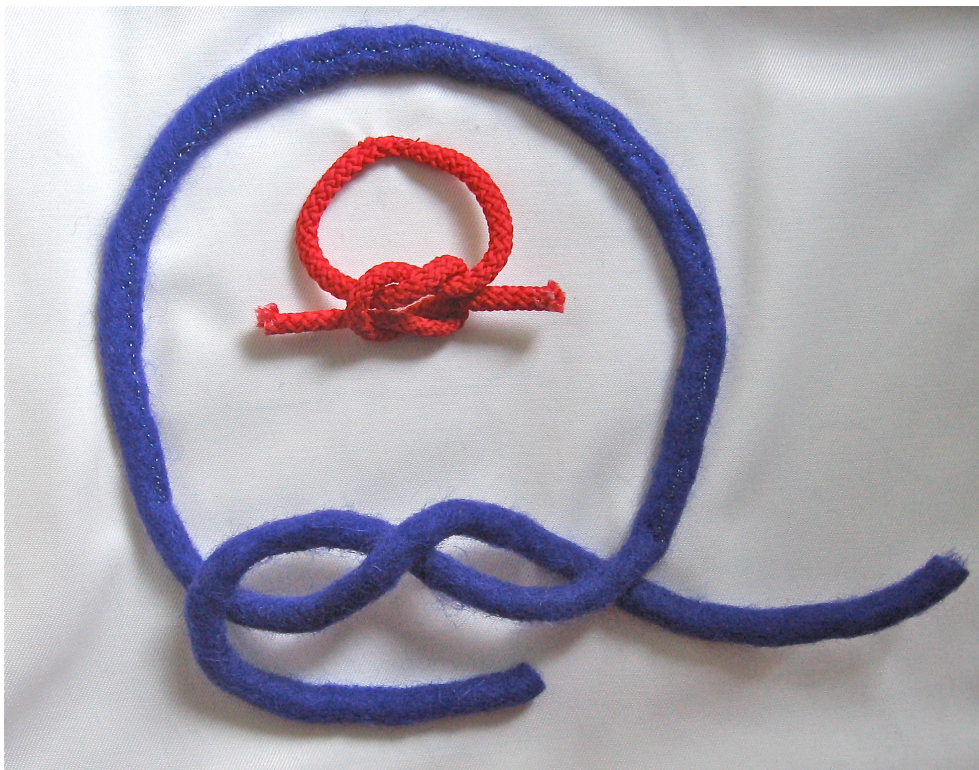
Sivulla kuusi on Hiidenmaan saarella oleva talo. Kangaspohja on keltainen, jotta yksityiskohdat erottuvat siitä hyvin. Talon katto on ruskeaa paksua huopaa, jotta se muistuttaisi maatalon turvekattoa. Seinät ovat akryylimaalilla punaiseksi maalattua puulevyä, lennokkimateriaalia, jonka pinta muistuttaa hirsiseinää. Paksusta kartongista tehty valkoinen ovi on kiinnitetty huopasaranoilla kangaspohjaan ja siihen on ommeltu kahvaksi metallinen kantanappi. On tärkeää, että ovi on avautuva, jotta kuva muistuttaisi mahdollisimman tarkasti todellisuutta. Liikkuvat osat myös tekevät kirjasta lukijalle mielenkiintoisen ja kehittävät hienomotoriikkaa. Avautuvan oven takana on tärkeää olla jokin yllätys – Kielletty solmu -kirjassa se on tummanruskeasta tekoturkiksesta tehty koira, jolla on valkoiset siemenhelmisilmät.

6.2.7.1 Sivun kuusi käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa

Kantanappiin tarttuminen vaatii lapselta pinsettioitteen hallintaa. Oven avaamista voi kokeilla eri tekniikoilla, myös laidasta kääntämällä, jos pinsettiote on ylivoimainen. Sivun avulla voi harjoitella erilaisten perusmuotojen tunnistamista ja nimeämistä – esimerkiksi katto on kolmio, ovenkahva ympyrä, ovi suorakaide.

6.2.8 Sivun seitsemän

Valkoiselle pohjakankaalle on kiinnitetty hevosenkengän muotoon tummanvioletti Fanttilanka. Lanka on pehmeää ja paksua, eikä se luista käsissä. Sen päät ovat irtonaiset, jotta lukija voi solmia ne kiinni. Sivulla on myös pienempi merimiessolmun

malli punaisesta nyöristä. Mallisolmua voi kiristää ja löysätä, mutta sitä ei saa kokonaan auki.

6.2.8.1 Sivun seitsemän käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa

Tämä kuvasivu antaa lapselle mahdollisuuden harjoittaa mallin ottamista taktiilisti sekä kehittää hienomotorisia taitoja, esimerkiksi juuri merimiessolmun solmimista tai avaamista. Osallistuminen tuo lapselle myös mielihyvää. Sadun lopussa merimiessolmu rinnastetaan lupauksen pitämisen tärkeyteen, joten tämäkin kuvasivu liittyy olennaisesti kirjan juoneen.

7 TAPAUSTUTKIMUS

Tapaustutkimus eli *case study* on osa kvalitatiivista tutkimusperinnettä. Tapaustutkimus voidaan määritellä empiiriseksi tutkimukseksi, joka monipuolisia tietoja käyttäen tutkii tapahtumaa tai ihmistä tietyssä ympäristössä. Määrittely on vaikeaa, sillä tapaus voi olla lähes mikä vain: yksilö, ryhmä, potilas, koulu, asiakasryhmä jne. Tapaustutkimukseen kuuluu, että tutkittavasta tapauksesta pyritään kokoamaan monipuolisesti tietoja pyrkimyksenä ymmärtää ilmiötä entistä paremmin. (Metsämuuronen 2006: 90-92) Lähtökohtana on kerätä mahdollisimman monipuolinen aineisto ja kuvata kohde mahdollisimman tarkasti. Tapaustutkimuksessa liikutaankin yleensä yksityisestä yleiseen. Tapaustutkimus soveltuu hyvin vastaamaan kysymyksiin miten ja miksi, koska se tarkastelee usein monimutkaisia ja pitkään jatkuvia ilmiöitä. (Laine – Bamberg – Jokinen 2007: 9-11.)

Valitsimme tämän tutkimustavan, koska tapaustutkimukset ovat usein lähtökohdaltaan toiminnallisia ja niiden tuloksia sovelletaan käytännössä. Tapaustutkimuksen tulosten yleistäminen on jakanut tutkijoiden mielipiteet kahtia. Joidenkin mielestä yleistäminen on lähes mahdotonta ja toisten mielestä tietyin ehdoin mahdollista. (Laine – Bamberg – Jokinen 2007: 28.)

7.1 Havainnoitavan lapsen esittely

Tapaustutkimuksemme kohteena on havainnointihetkellä 11-vuotias näkömonivammainen poika, jota kutsumme tässä työssä nimellä Eetu. Eetulla on cp-vamma (dystoninen tetraplegia), mutismi sekä näkövamma, jonka haitta-aste on 100%. Eetun vasen silmä on sokea. Liitännäissairauksina hänellä on epilepsia ja infektioastma. Eetu on lukenut aiemmin koskettelukirjoja, vaikka harrastaakin nykyisin

enemmän äänikirjojen kuuntelua. Lapsen havainnointiin pyydettiin kirjallinen lupa hänen huoltajaltaan. Tärkeää oli myös se, että lapsi itse oli suostuvainen kirjan lukuhetkeen osallistumiseen.

7.2 Havainnointi

Havainnoinnin avulla saadaan tietoa siitä, toimivatko ihmiset niin kuin he sanovat toimivansa. Tieteellinen havainnointi on jotain enemmän kuin arkipäivän tarkkailua. Se on työläs menetelmä, jota on kuitenkin pidetty tieteiden välttämättömänä perusmenetelmänä. Havainnoinnin etuna on, että siinä saadaan välitöntä tietoa yksilöiden toiminnasta ja käyttäytymisestä luonnollisessa ympäristössä. Ongelmallista havainnoinnissa on se, että havainnoija voi läsnäolollaan häiritä tilannetta tai sitoutua emotionaalisesti tutkittavaan tilanteeseen tai ryhmään, jolloin objektiivisuus voi kärsiä. (Hirsjärvi et al. 2000: 199-201.)

Havainnoimme tilannetta, jossa näkömonivammaisen lapsi lukee Kielletty solmu - koskettelukirjaa yhdessä aikuisen kanssa. Työmme validiteetin kannalta oli parasta, että aikuinen on toimintaterapeutti tai pitkälle edistynyt alan opiskelija, jolla on kokemusta koskettelukirjoista tai näkövammaisista lapsista. Päädyimme siihen, että toinen tämän raportin tekijöistä lukee kirjan lapsen kanssa toisen toimiessa ulkopuolisena havainnoijana. Havainnointi muodostui siis sekä tarkkailevasta että osallistuvasta havainnoinnista, sillä myös kirjaa lapsen kanssa lukenut toimintaterapeuttiopiskelija teki havaintoja lukutilanteesta ja vuorovaikutuksesta. Tulosten tulkinnassa onkin näin vaara luisua liialliseen subjektiivisuuteen. Kuitenkin Vilkan (2006: 110) mukaan tutkija saa näkyä tutkimustekstissä eikä hänen henkilökohtaista osuuttaan tutkimukseen pidä häivyttää.

Havainnoimme lukutilannetta The Pediatric Volitional Questionnairen pohjalta hahmottelemamme muistilistan avulla. Tähän listaan tarkkaileva havainnoija merkitsi, esiintyikö kyseinen piirre havainnoitavan ajanjakson kuluessa. Listassa oli lueteltuna erilaisia kohtia liittyen lapsen reaktioihin ja hänen vuorovaikutukseensa kirjaa lukevan aikuisen kanssa. Koska havainnoimalla saamamme aineisto on kokonaan ei-kielellistä, pääasiassa toimintojen, eleiden ja ilmeiden analysointia, on vaarana, että olemme tehneet tulkintavirheitä. Tiedostamme, että käyttämämme menetelmä on haavoittuva, mutta se tuntui kuitenkin tilanteessa perustellulta.

Pohdimme lukutilanteen videokuvaamista. Videoinnissa on se hyvä puoli, että tilanteeseen voi palata yhä uudelleen eikä tarvitse luottaa ainoastaan tehtyihin

muistiinpanoihin ja muistikuviin. Huono puoli videoinnissa on siinä, että se saattaa muuttaa tilanteen jäykäksi ja lisätä havainnoitavan jännitystä. Keskustelussa Eetun lähihenkilön kanssa tuli ilmi, että Eetua kuvaustilanteet jännittävät. Siksi luovuimme kuvaamisesta, jotta tilanne olisi lapselle mahdollisimman luonteva. Tärkeää olikin pyrkiä luomaan vapautunut ilmapiiri juttelemalla lapselle niitä näitä ennen havainnoinnin alkua etenkin, kun emme tunteneet Eetua entuudestaan. Jos olisimme tavanneet Eetun aiemmin, hän olisi ehkä jännittänyt vähemmän ja tulokset olisivat olleet erilaisia. Tämä kannattaa pitää mielessä tulosten yleistettävyyttä pohdittaessa.

7.2.1 The Pediatric Volitional Questionnaire

The Pediatric Volitional Questionnaire eli PVQ on havainnointiin pohjautuva arviointiväline, jolla tutkitaan lapsen motivaatiota. PVQ soveltuu arviointivälineenä 2-6-vuotiaille lapsille. PVQ:ta suositellaan käytettäväksi lapsen luonnollisessa ympäristössä lapsen itse valitessa leikin. Tällöin on mahdollista saada paras mahdollinen kuva lapsen motivaatiosta ja tahdosta. Arviointivälineenä tämä sopii varsinkin lapsille, joilla on kognitiivisia ja/tai motorisia ongelmia ja joiden viestejä ja tarpeita voi olla vaikea tulkita. Inhimillisen toiminnan malli (MOHO) vaikuttaa arviointivälineen taustalla ja varsinkin tahto (volition) on tärkeä osa PVQ:ta. Inhimillisen toiminnan mallin mukaan ihminen on avoin systeemi, jonka toimintaan vaikuttaa kolme alasysteemiä: tahto, tottumus sekä suorituskyky. Toiminta syntyy, kun tämä ihmisen systeemi on vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Tahto ennakoi, valitsee, kokee ja tulkitsee toiminnallista käyttäytymistä. Tahtoon kuuluvat henkilökohtainen vaikuttaminen, arvot ja mielenkiinnon kohteet. (Geist – Kielhofner 1998: 1-7.)

Emme käytä PVQ:ta raportissamme varsinaisena arviointivälineenä, vaan olemme hyödyntäneet vain osaa siitä havainnointimme pohjana. Teimme ennen havainnointitilannetta muistilistan, jonka pohjana PVQ oli (liite 3). Päädyimme valitsemaan PVQ:n pohjaksi, koska siinä on otettu huomioon erityisesti lapset, joilla on kognitiivisia ja motorisia ongelmia eikä arviointiväline vaatinut verbaalista osallistumista lapselta. Halusimme saada tietoa lapsen reaktioista ja tunteista sekä toimintaterapeutin ja lapsen välisestä vuorovaikutuksesta koskettelukirjan lukutilanteesta. Muistilistan lisäksi havainnoija teki myös omia muistiinpanoja lukutilanteesta muistilistan toimiessa kuitenkin havainnoinnin pohjana.

7.3 Haastattelu

Tarkoituksenamme oli haastatella lasta, joka lukee tekemämme koskettelukirjan yhdessä toimintaterapeuttiopiskelijan kanssa. Tätä haastattelua varten olimme tutustuneet lasten haastattelun teorioihin. Haastattelu olisi ollut puolistrukturoitua.

Haastattelun onnitumiseen vaikuttaa haastattelupaikka. Jos paikka on tuttu, saattaa haastateltavan olo olla turvallisempi ja hän voi puhua vapaammin kuin vieraassa paikassa. Vieras haastattelija saattaa olla lapsen mielestä pelottava ja lapsi voi arastella häntä. Haastatteluun osallistuminen on vapaaehtoista, joten lapsen tulee haluta osallistua, muussa tapauksessa haastattelu jää tekemättä. (Eskola – Suoranta 1999: 91.)

Loppujen lopuksi Eetun haastattelu ei toteutunut. Havainnointitilanteen jälkeen kirjaa lukenut toimintaterapeuttiopiskelija kysyi Eetulta muutamia yksinkertaisia kyllä/ei kysymyksiä, joihin lapsella olisi ollut mahdollisuus vastata käsimerkein. Kysymykset koskivat mielipiteitä juuri luetun kirjan kuvista sekä sadusta. Tilanne kuitenkin ilmeisesti jännitti Eetua liikaa eikä hän vastannut. Kommunikointi oli haastavaa Eetun mutismin vuoksi.

7.4 Lukutilanteen havainnointi

Kävimme lukemassa Kielletty solmu –koskettelukirjan Eetun kanssa tämän koululla. Tapasimme Eetun hänen omassa luokassaan, tutussa ympäristössä. Eetu istui omassa pyörätuolissaan pöytänsä ääressä. Eetulla oli käytettävissä kommunikaatiokansio sekä kommunikaatiokortteja ja -painikkeita. Olimme tehneet roolijaon, jossa toinen tämän raportin kirjoittajista oli havainnoija ja toinen sadun kertoja. Keskustelimme hetken Eetun kanssa tilanteen rentouttamiseksi. Aluksi paikalla oli koulun henkilökuntaan kuuluva hoitaja. Eetu antoi käsimerkillä suostumuksensa, että hoitaja voi poistua luokasta sadun lukuhetken ajaksi.

Toimintaterapeuttiopiskelija puoliaksi kertoi, puoliaksi luki sadun hyödyntäen selkomukautettua versiota ja kävi Eetun kanssa koskettelukirjan erilleen irrotetut sivut läpi. Lukija istui Eetun oikealla puolella, koska Eetun vasen silmä on sokea. Havainnoija istui muutaman metrin päässä vastapäätä Eetua tehden muistiinpanoja. Sadun kertomisen jälkeen kirja kasattiin kokoon ja annettiin Eetulle mahdollisuus tutkia sivuja vielä lisää. Kirjan Eetun kanssa lukenut toimintaterapeuttiopiskelija kysyi muutamia kysymyksiä koskettelukirjaan ja satuun liittyen, mutta Eetua tilanne ilmeisesti

jännitti niin, ettei vastaaminen onnistunut. Tämän vuoksi haastattelua ei käytetty aineistonkeruumenetelmänä opinnäytetyössämme. Eetun mutismin vuoksi olikin hyvin tärkeää tarkkailla hänen non-verbaalista viestintäänsä. Eleitä ja ilmeitä havainnoimalla kirjaa lapsen kanssa lukeva toimintaterapeuttipiskelija muun muassa päätti milloin oli aika lopettaa lukuhetki ja haastatteluyritys ennen kuin tilanne kävi liian pitkästyttäväksi tai painostavaksi.

7.5 Aineiston analyysitapa

Aineiston analyysin aloitimme heti havainnointitilanteen jälkeen. Aloitimme kirjoittamalla puhtaaksi eli litteroimalla muistilistaan kirjoitetut havainnot ja merkinnät. Kävimme läpi aineistoa, erotimme ja merkitsimme ne kohdat, jotka sisältyivät kiinnostuksen kohteisiimme. Tulostimme tutkimuskysymykset erilliselle paperille, jotta muistaisimme koko ajan, mihin kysymyksiin olemme hakemassa vastauksia. Lähdimme analysoimaan aineistoa *teoriasidonnaisella analyysillä*, jossa teoria toimii apuna analyysin etenemisessä. Teoriasidonnaisessa analyysissä analyysiyksiköt valitaan aineistosta, mutta aineistolähtöiseen analyysiin verrattuna siinä aikaisempi tieto ohjaa tai auttaa analyysia. Analyysistä on tunnistettavissa aikaisemman tiedon vaikutus. Aineiston analyysivaiheessa edetään aluksi aineistolähtöisesti, mutta loppuvaiheessa tuodaan teoriaa analyysia ohjaavaksi ajatukseksi. (Tuomi – Sarajärvi 2003: 94-99).

8 TULOKSET

8.1 Aineiston analyysi

Tässä kappaleessa olemme luokitelleet havainnoista saatuja tuloksia Toimintaterapianimikkeistön mukaisesti. Olemme esittäneet jokaisen luokan nimikkeistön mukaan ja lisänneet esimerkkejä havainnointiaineistostamme.

Luokka T250 Taitojen vahvistaminen toiminnassa käsittää sellaiset toimintaterapeutin käyttämät tehtävät, jotka ovat asiakkaalle riittävän haasteellisia sekä tulevaisuuden ja toimintakokonaisuuksien kannalta tärkeitä (Toimintaterapianimikkeistö 2003: 41).

T251 Motoristen taitojen vahvistaminen

Tämä alaluokka käsittää toiminnat, joilla vahvistetaan asiakkaan havaittavissa olevaa liikkumista tai taitoja liikutella ja käyttää esineitä tarkoituksenmukaisen toiminnan aikana (Toimintaterapianimikkeistö 2003: 41.) Eetu osallistui verbaalisella ohjauksella

kirjan avaamiseen vetämällä valkoisen nyöriin pois purjerenkaista. Verbaalisella ohjauksella Eetu myös kosketteli kirjan kuvia oikean käden sormenpäillä. Sivulla kolme olevasta ruorista Eetu ei yrityksestä huolimatta saanut otetta, joten hän ei saanut ruoria pyörimään. Toimintaterapeuttiopiskelija pyöritti ruoria Eetun puolesta kertoessaan kovasta merenkäynnistä. Eetun kiinnostus kyseistä sivua kohtaan oli vähäistä, koska osallistuminen jäi puutteelliseksi. Sivulla kuusi olevan talon oven avaaminen oli myös haastavaa, mutta lukuisten yritysten jälkeen Eetu sai oven auki käyttäen oikean käden kämmensyrjää. Lukutilanteessa Eetu nojautui koko kehollaan kirjaa kohden osoittaen näin mielenkiintoaan. Viimeisellä sivulla olevan merimiessolmun avaaminen oli jälleen haasteellinen tehtävä Eetulle. Toimintaterapeuttiopiskelija avasi puolet solmusta ja verbaalisen houkuttelun jälkeen Eetu rohkaistui avaamaan solmun kokonaan.

T253 Psyykkisten taitojen vahvistaminen

Tällä alaluokalla tarkoitetaan toimintoja, joilla vahvistetaan asiakkaan taitoja tunnistaa, ilmaista ja hallita tunteitaan ja mieltymyksiään tarkoituksenmukaisen ja mielekkään toiminnan aikana. (Toimintaterapianimikkeistö 2003: 41.) Lukutilanteessa Eetu ilmaisi lukuisia tunteita kuten tyytyväisyyttä, epävarmuutta ja jännitystä. Tyytyväisyys ilmeni hymynä, nauruna ja käsien taputuksena, joka Eetulla on maneeriksi, mutta ilmaisee myös mielihyvää. Epävarmuus näkyi Eetulla kehonkielessä esimerkiksi varovaisena kirjan kuvien kosketteluna ainoastaan sormenpäillä sekä vähäisenä oma-aloitteisuutena kirjan kuvien koskettelussa. Jännittyneisyys ilmeni etenkin lukutilanteen päätyttyä vaikeutena tai haluttomuutena käyttää kommunikaatiokansiota ja vastata kyllä/ei kysymyksiin.

T254 Sosiaalisten taitojen vahvistaminen

Tämä alaluokka käsittää toiminnat, joilla vahvistetaan asiakkaan havaittavissa olevia keskustelu- ja vuorovaikutustaitoja tarkoituksenmukaisen toiminnan avulla. (Toimintaterapianimikkeistö 2003: 41.) Eetu reagoi toimintaterapeutin puheisiin ilmeillä ja eleillä, mutta tilanteen jännittävyden vuoksi hän ei halunnut käyttää kommunikaatiovälineitään. Kun toimintaterapeuttiopiskelija kertoi satua vapaasti omin sanoin ja eläytyen, Eetu reagoi voimakkaammin nauraen kuin silloin, kun satua luettiin suoraan paperista. Eetu ilmaisi kykyä huumoriin nauramalla vitsikkäissä kohdissa sekä toimintaterapeuttiopiskelijan pelleilylle. Eetu ilmaisi omaa tahtoaan olla käyttämättä kuvakommunikaatiota sulkemalla määrätietoisesti toimintaterapeuttiopiskelijan loppuksi esille ottaman ja avaaman kommunikaatiokansion. Lukutilanteen edetessä Eetu nojasi hetken toimintaterapeuttiopiskelijan käsivarteen ilmeisesti saadakseen tukea kirjaa koskettelevalle oikealle kädelleen. Eetu osoitti näin myös luottavansa kirjaa hänen kanssaan lukevaan aikuiseen.

Luokka T260 Toimintavalmiuksen parantaminen tarkoittaa toimintavalmiuksen parantamista harjoittamalla asiakkaan taitojen osatekijöitä. Toimintavalmiuksien parantaminen kohdistuu taitojen pohjalla oleviin perusvalmiuksiin. (Toimintaterapianimikkeistö 2003: 41.)

T261 Sensoristen valmiuksen parantaminen

Tässä alaluokassa parannetaan asiakkaan valmiuksia vastaan ottaa aistien kautta välittyvää tietoa oman kehon ja lähiympäristön olosuhteista ja muutoksista. (Toimintaterapianimikkeistö 2003: 41.) Eetu oli kiinnostunut kirjan ääniä tuottavista osista, kuten kulkusesta ja kalan rapinasta. Myös toimintaterapeuttiopiskelijan tekemät erilaiset äänet, kuten paimentorven toivotus, herättivät kiinnostusta ja naurua. Eri pinnat herättivät erilaisia reaktioita; hauen liukas pinta tuntui ilmeisesti mielenkiintoiselta, sillä Eetu kosketteli kalaa kauan. Hiekkapaperi sen sijaan tuntui epämiellyttävältä lyhyen kosketuksen ja kasvojen ilmeiden perusteella. Etusivulla olevaan simpukkaan Eetu tarttui oma-aloitteisesti, kun taas muut kuvat vaativat verbaalista ohjausta ennen kosketusta. Eetun infektioastman vuoksi toimintaterapeuttiopiskelija ei kehottanut häntä haistamaan tervatynnyriä. Sadun kertomisen lomassa toimintaterapeuttiopiskelija koputteli ja rapsutteli kirjan eri pintoja saaden materiaalien ominaiset äänet esille.

T263 Kognitiivisten valmiuksen parantaminen

Tämä alaluokka tarkoittaa asiakkaan tietoisuuteen ja ongelmanratkaisuun vaikuttavien valmiuksien parantamista. Tähän kuuluu esimerkiksi orientaatio, tarkkaavuus, muisti, käsitteellistäminen ja ajan hallinta. (Toimintaterapianimikkeistö 2003: 42). Eetu ylläpiti tarkkaavuutta koko kirjan luennan ajan eli noin 45 minuuttia. Kirjan luennan aikana esiintyi lukuisia häiriötekijöitä; havainnoija, luokan puhelimen soiminen sekä opettajan käyminen luokassa. Eetu ei näistä tekijöistä tuntunut häiriintyvän. Alussa hän vilkaisi muutaman kerran havainnoijaa, mutta ei kiinnittänyt sadun alettua tähän enää huomiota. Ongelmanratkaisutaidot ilmenivät siinä, että hän kokeili kirjassa olevan oven avaamista useilla eri keinoilla, kun ensimmäinen tapa ei tuottanut tulosta. Eetu osoitti frustraation sietokykyä, sillä hän ei luovuttanut heti ensimmäisen yrityksen epäonnistuttua. Toimintaterapeuttiopiskelija kehotti Eetua usean kerran sadun kerronnan aikana koskettamaan tiettyä kuvaa tai liikuttamaan osia ja Eetu toimi aina sanallisen ohjauksen mukaisesti.

T230 Toimintakokonaisuuksien hallinnan edistäminen yläluokkana tarkoittaa toimintaterapeutin työskentelyä yhdessä asiakkaan kanssa edistääkseen asiakkaan

mahdollisuuksia selviytyä tälle tärkeistä toiminnoista. (Toimintaterapianimikkeistö 2003: 39).

T237 Leikin edistäminen

Leikin edistämässä edistetään asiakkaan osallistumista erilaisiin leikkitoimintoihin, joiden sisältö vaihtelee esimerkiksi tutkivasta leikistä sääntöpeleihin. (Toimintaterapianimikkeistö 2003: 40). Sadun kerronnan jälkeen toimintaterapeuttipiskelija houkutteli Eetua osallistumaan mielikuvitusleikkiin kirjan toimiessa leikinäyttämönä. Toimintaterapeuttipiskelijalla oli mukana muovinen hai, jota hän tarjosi Eetulle. Eetu ei halunnut ottaa lelua käteen, mutta seurasi kiinteästi toimintaterapeuttipiskelijän leikkiä hailla ja nauroi ääneen hain takertuessa sivulla neljä olevaan kalaverkkoon.

8.2 Koskettelukirjan käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa

Esitämme seuraavaksi joitakin ajatuksia ja ideoita koskettelukirjojen käyttömahdollisuuksista toimintaterapiassa perustuen kirjallisuuteen ja havainnointiimme – tiedostaen kuitenkin tapaustutkimuksen yleistettävyyden rajallisuuden. Koskettelukirjaa toimintaterapian välineeksi valittaessa on ensiksi pohdittava millainen kirja sopii parhaiten kullekin lapselle. Esimerkiksi Kielletty solmu – kirjan tarina on juonen kulultaan sen verran monimutkainen, että tarina soveltuu parhaiten lapselle, jolla ei ole kognitiivisia ongelmia. Vaikeasti tai syvästi kehitysvammainen lapsi taas saattaa nauttia ja hyötyä eniten kirjasta, jossa on vain vähän tekstiä ja jonka kuvat ovat yksinkertaisia tai jopa ei-esittäviä mielenkiintoisia pintoja ja materiaaleja.

Koskettelukirja tarjoaa mahdollisuuksia kehittää hienomotoriikkaa mielekkään toiminnan avulla. Lewis ja Tolla (2003: 26) kirjoittavat, miten lähes kaikki heidän havainnoimansa lapset oppivat uuden taidon – Mingrip-tyylisen pakastepussin avaamisen ja sulkemisen – luettuaan koskettelukirjaa. Edelleen Lewis ja Tolla kertovat 2-vuotiaasta sokeasta lapsesta, joka koskettelukirjan tutkimisen avulla oppi avaamaan paperipussin ja laittamaan sinne tavarat. Useissa Näkövammaisten kirjastossa saatavilla olevissa koskettelukirjoissa on nappeja, nauhoja ja vetoketjuja, joiden avaamista ja sulkemista lapsi voi harjoitella. Esimerkiksi pukemiseen tarvittavia taitoja voidaan harjaannuttaa siis myös koskettelukirjoja tutkimalla – näin saadaan toimintaan mukaan innostava leikkimielisyyden aspekti.

Koskettelukirjojen tutkiminen tarjoaa monenlaisia aistiärsyksiä lapselle. Aistiyliherkälle lapselle jotkin kirjojen materiaaleista voivat olla vastenmielisiä koskea,

mutta niiden avulla voidaan myös karaista esimerkiksi liian voimakkaasti reagoivaa tuntoaistia. Muun muassa vaikeasti tai syvästi kehitysvammaiselle lapselle erilaisten pintojen ja materiaalien tunnustelu sekä ääniefektit antavat virikkeitä ja laajentavat käsitystä ympäröivästä maailmasta. Syy- ja seuraus -suhteiden oppiminen sekä käsitteellisen ajattelun kehittyminen voivat mahdollistua koskettelukirjojen lukemisen avulla.

Koskettelukirjojen lukeminen voi olla myös tärkeä vapaa-ajanviihtelyn sisältö näkömonivammaiselle lapselle, jonka vamma saattaa muuten aiheuttaa rajoituksia mielekkään vapaa-ajantoiminnan toteuttamiseen. Toimintaterapeutti voi ohjata näkömonivammaisen lapsen ja hänen perheensä koskettelukirjojen pariin sekä opastaa heidät Näkövammaisten kirjaston lainauspalvelujen käyttäjiksi.

Tuntoaistimusten hahmottaminen kokonaisuudeksi vaatii näkövammaiselta lapselta harjaantumista, joten kuvanlukeminen taktuaalisesti on hidasta (Karén – Ihanainen 1983: 23-24). Kun koskettelukirjaa luetaan yhdessä lapsen kanssa, tulee lapselle antaa riittävästi aikaa kuvan tutkimiseen. Tekstin lukeminen voidaan keskeyttää siksi aikaa, kunnes lapsi on muodostanut kuvasta käsityksen ja haluaa siirtyä eteenpäin. Kiireetön ilmapiiri auttaa sekä lasta että terapeuttia rentoutumaan. Tilanne, jossa satu luetaan, onkin hyvin tärkeä, samoin määrätty kodikas paikka ja turvallisuutta tuovat rituaalit, kuten toistuva lukuhetki (Kajamaa 1998: 132).

On olennaista, että toimintaterapeutti on tutustunut koskettelukirjaan etukäteen, jotta hän osaa ohjata lasta kuvien tulkinnassa. Koskettelukirjan kohokuvat eivät aukea näkövammaiselle lapselle ilman aikuisen verbaalista ohjausta. Esimerkiksi kirjan kuvassa oleva ympyrä on hyvin kaukana näkövammaisen lapsen kokemuksesta kolmiulotteisesta pallosta. Aikuinen voi myös ohjata taktiilisesti lasta tutkimaan kuvan eri osia. Kuvan tutkiminen on hyvä aloittaa sivun alareunasta kokonaisuuden hahmottamisen helpottamiseksi (Holstein 2009).

Liikuntavammaisten kouluikäisten toiminnallista näönkäyttöä tutkinut toimintaterapeutti Paula Lehtomäki suosittelee mahdollisimman rauhallista ja häikäisytöntä ympäristöä työskenneltäessä niiden liikuntavammaisten lasten kanssa, joilla on toiminnallisen näönkäytön ongelmia. Myös liikaa visuaalista hälyä tilassa tulisi välttää. Ympäristön pitäisi olla selkeästi jäsenneily ja työskentely- ja katseluasennon optimoitu. (Lehtomäki 2009: 18.) Koskettelukirjaa lukiessa lapsen on voitava siis liikuttaa molempia käsiään sekä päätään estettömästi. Koska koskettelukirjat ovat yleensä melko suurikokoisia ja painavia, kirja on parasta asettaa lukemisen ajaksi pöydälle. Jos mahdollista, kirjan

sivut voi myös irrottaa toisistaan käsittelyn helpottamiseksi. Silloin lapsi voi ottaa sivun syliinsä tutkittavaksi.

Havaintojemme mukaan koskettelukirjan lukeminen yhdessä lapsen kanssa laukaisee jännitystä irrottamalla kirjaa tutkivat henkilöt hetkeksi arjesta sadun maailmaan. Niinpä kirjaa voidaan hyvin lukea terapiaprosessin alussa, jolloin toimintaterapeutti ja lapsi eivät vielä tunne kunnolla toisiaan. Sadun tapahtumiin voidaan palata yhä uudestaan ja kirjan kuvia tutkia toistuvasti terapian jatkuessa. Kirjan lukeminen mahdollistaa yhteisen hassuttelun ja huumorin käytön. Tämän huomasimme erityisen tärkeäksi elementiksi vuorovaikutuksen luomisessa ja ylläpitämisessä. Sadun lukeminen yhdessä aikuisen kanssa myös tyydyttää lapsen läheisyyden tarpeen (Kajamaa 1998: 130).

Kirjan kuvat voidaan myös irrottaa kokonaan alkuperäisestä sadusta ja antaa lapselle mahdollisuus kertoa kuvien pohjalta oma tarinansa. Toimintaterapeutti voi saduttaa lasta eli kirjoittaa ylös lapsen kuvien pohjalta kertoman oman tarinan. Tällä omalla sadulla voi olla lapselle paitsi viihdyttävä, myös voimaannuttava merkitys. Se, että terapeutti kirjoittaa lapsen kertoman tarinan sanasta sanaan mitään muuttamatta muistiin, osoittaa lapselle, että häntä kuunnellaan ja arvostetaan sellaisena kuin hän on. Tämä voi olla hyvin arvokas kokemus lapselle, joka saattaa kokea huonommuuden tunteita erilaisuutensa takia. Avattu kirja tai sen yksittäiset sivut voivat myös toimia leikinäyttämönä, jossa lapsella on mahdollisuus leikkiä mielikuvitusleikkejä esimerkiksi nukeilla, muilla pienillä esineillä tai vaikkapa käsillään. Toimintaterapeutti voi siis kannustaa lasta käyttämään kirjaa luovasti tai ehkä paremminkin olemaan itse valppaana ja avoimena lapsen ainutlaatuiselle tavalle nähdä ja kokea koskettelukirja leikin ja toiminnan välineenä.

9 POHDINTA

Opinnäytetyöprosessin toteuttamiseen kului yhteensä noin puolitoista vuotta. Oli antoisaa tutustua näkövammaisuuteen sekä satujen ja kuvien maailmaan. Kielletty satu –kirjan lukuhetki Eetun kanssa vahvisti käsitystämme siitä, että koskettelukirjoja todella voidaan hyödyntää toimintaterapiassa näkömonivammaisten lasten kanssa. Lukuhetki oli hyvin opettavainen – se osoitti miten tärkeää on olla kiirehtimättä terapiatilanteessa ja antaa lapselle mahdollisuuksia toimia ja kokeilla itse. Epäonnistumista ei tule pelätä, vaan lapselle on annettava mahdollisuus myös siihen – samoin kuin onnistumisen kokemukseen yrityksen ja erehdyksen jälkeen.

Huomasimme miten vähän kirjallisuutta koskettelukirjojen käytöstä vielä toistaiseksi löytyy. Suuntaviivoja kirjojen suunnitteluprosessiin löytyy kyllä etenkin käsityötieteen opinnäytetöinä, mutta emme löytäneet mitään aineistoa koskettelukirjojen käytöstä terapian välineenä. Tässä riittää siis työsarkaa ja opinnäytetyömahdollisuuksia myös tuleville toimintaterapeuttiopiskelijoille. Esimerkiksi vaikeasti dementoituneet vanhukset voisivat hyötyä multisensorisesta kirjasta, joka tarjoaisi käsille tutkittavaa ja aisteille virikkeitä. Koskettelukirja ei ole leimaava ja persoonaton apuväline, kuten esimerkiksi tehdastekoiset dementoituneiden terapiaessut tai –hanskat saattavat olla. Kirjojahan lukevat kaikki! Myös juuri näiden vaikeasti dementoituneille tai kehitysvammaisille soveltuvien essujen, hanskojen ja toimintatyynyjen kehittelytyö voisi olla eräs tulevaisuuden opinnäytetyöaiheista. Tällöin olisi suositeltavaa pitää mielessä käytettävyyšnäkökohtien lisäksi toiminnallisen oikeudenmukaisuuden viitekehys, jotta luotaisiin tuotteita, jotka olisivat tarkoituksenmukaisia, yksilöllisiä ja houkuttelevia.

Toivomme saamiemme positiivisten kokemusten kannustavan muitakin toimintaterapeutteja valmistamaan itse koskettelukirjoja ja muita multisensorisia tuotteita omaan terapiakäyttöön. Koskettelukirjojen kaupallista tuotantoa on olemassa vielä niukasti, mutta käsitöitä harrastavalle toimintaterapeutille perehtyminen koskettelukirjojen valmistamiseen voi olla antoisa matka aistien ja satujen maailmaan.

On ilahduttavaa tietää, että toiminnallinen tuotteemme, koskettelukirja Kielletty solmu, pääsee Celia-kirjaston kautta ahkeraan käyttöön pienten näkövammaisten lukijoiden iloksi. Pieneltä osaltamme pystymme siis edistämään toiminnallista oikeudenmukaisuutta, joka on ollut eetoksenamme raporttia ja tuotetta tehdessämme. Erityisen tyytyväisiä olemme yhteistyökumppanimme Näkövammaisten Celia-kirjaston työtämme kohtaan osoittamaan kiinnostukseen ja tukeen.

LÄHTEET

- Avén, Marianne – Martiskainen, Henna 1996: Näkövammaisen esikouluikäisen lapsen koskettelukirja. Askartelunohjaajakoulutuksen lopputyö. Kankaanpään opisto.
- Celia 2008. Koskettelukirja: Ohjeita kirjantekijöille. Näkövammaisten kirjasto. Verkkodokumentti. <<http://www.celialib.fi/lainaus/kkohjeitatekijalle.html>> Luettu 27.9.2009.
- Eskola, Jari – Suoranta, Juha 1999: Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere. Vastapaino.
- Geist, Rebecca – Kielhofner, Gary 1998: A User's Guide to the Pediatric Volitional Questionnaire Version 1.0. University of Illinois at Chicago.
- Heikkilä, Katriina – Piri, Minna 2007: Toiminnallinen oikeudenmukaisuus: visiosta käytäntöön. Opinnäytetyö. Helsingin Ammattikorkeakoulu Stadia.
- Heinimaa, Elise 2001: Kuvakirjat lapsen ja aikuisen maailmassa. Teoksessa: Avaa lastenkirja. Johdatus lastenkirjallisuuden lajeihin ja käyttöön. Toim. Marja Suojala ja Maija Karjalainen. Lasten keskus. Hämeenlinna.
- Hirsjärvi, Sirkka – Remes, Pirkko – Sajavaara, Paula 2000: Tutki ja kirjoita. Helsinki. Tammi.
- Holstein, Irmeli 2008. Erikoiskirjastonhoitaja. Helsinki. Suullinen tiedonanto 23.12.2008.
- Holstein, Irmeli 2009. Erikoiskirjastonhoitaja. Helsinki. Suullinen tiedonanto 11.9.2009.
- Kajamaa, Ritva 1998: Sadut lapsen psyykkisen terveyden edistäjinä. Teoksessa: Sairaana ja vammaisen lapsen hyvä elämä. Toim. Erja Saarinen. Helsinki. Edita.
- Kansansatuja Neuvostoliitosta – Kansansatuja Baltian maista 1988. Neuvostoliitto. Raduga.
- Karén, Riitta-Liisa – Ihanainen, Pekka 1983: Kädet näkevät - näkevätkö? Jyväskylän näkövammaisten koulun materiaaliyksikön julkaisuja. Sarja A: Sytykkeitä.
- Keränen, Merja 1993: Koskettelu- ja virikekirjat. Kirjojen tärkeimmät ominaisuudet näkövammaisen lapsen kannalta. Tekstiilipin syventävien opintojen tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Laine, Markus – Bamberg, Jarkko – Jokinen, Pekka 2007: Tapaustutkimuksen käytäntö ja teoria. Teoksessa (toim.) Laine, Markus – Bamberg, Jarkko – Jokinen, Pekka: Tapaustutkimuksen taito. Gaudeamus Helsinki University Press. Helsinki.
- Lehtomäki, Paula 2009: "Minä näen ihan hyvin!". Toimintaterapeutti Nro 1.
- Lewis, Sandra – Tolla, Joan 2003: Creating and Using Tactile Experience Books for Young Children With Visual Impairments. Teaching Exceptional Children. Vol. 35, No. 3.

- Metsämuuronen, Jari (toim.) 2006: Laadullisen tutkimuksen käsikirja. Gummerus. Jyväskylä.
- Nisula, Sanna 2008: "Että meillä kaikilla olisi hyvä" - Kehittämishanke yhteisen toiminnan kehittämiseksi Kontulan vanhustenkeskuksessa.
- Näkövammaisten keskusliitto 2009. Näkövammaisuuden määrittely. Verkkodokumentti. <<http://www.nkl.fi/tietoa/maarittely.htm>> Luettu 16.3.2009.
- Näkövammaisten keskusliitto 2009. Näkövammaisten määrä. Verkkodokumentti. <<http://www.nkl.fi/tietoa/maara.htm>> Luettu 16.3.2009.
- Ojamo, Matti 2009: Monivammaisuus rekisteröidyillä näkövammaisilla lapsilla ja nuorilla. Silmäterä 3/2009.
- Papunet 2009. Selkokieli. Verkkodokumentti. <<http://papunet.net/selkokeskus>> Luettu 24.8.2009.
- Poussu-Olli, Hanna-Sofia – Keto, Leena 1999: Näkövammaisuus. Perustietoa näkövammaisuudesta, näkövammaisten opetuksesta ja koulutuksesta. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja B:66. Turku.
- Routio, Pentti 2007. Erään tuotepäämäärän teoria: Tuotteen käytettävyys. Verkkodokumentti. <<http://www.uiah.fi/projekti/metodi/068.htm>> Luettu 1.11.2009.
- Talves, Marja 2006: Näkövammaisten koskettelukirjat. Käsiyötieteen p ro gradu - tutkielma. Joensuun yliopisto.
- Townsend, Elizabeth – Wilcock, Ann A. 2004a: Occupational justice. Teoksessa Christiansen, Charles H – Townsend, Elizabeth: The Introduction to Occupation: art and science of living: New multidisciplinary perspectives for understanding human occupation as a central feature of individual experience and social organization. Upper Saddle River, N.J: Prentice hall.
- Townsend, Elizabeth – Wilcock, Ann A. 2004b: Occupational Justice and client-centered practice: A dialogue in progress. Canadian Journal of Occupational Therapy 71/2.
- Townsend, Elizabeth – Whiteford, Gail 2005: A participatory occupational justice framework. Teoksessa Kronenberg, Frank (toim): Occupational Therapy without borders. Learning from the spirit of survivors. Edinburgh. Elsevier Churchill Livingstone.
- Tuomi, Jouni – Sarajärvi, Anneli 2003: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi. Helsinki.
- Vilka, Hanna 2006: Tutki ja havainnoi. Helsinki. Tammi.
- Whiteford, Gail 2004: When people cannot participate: occupational deprivation. Teoksessa Christiansen, Charles H - Townsend, Elizabeth A: The Introduction to Occupation: art and science of living: New multidisciplinary perspectives for understanding human occupation as a central feature of individual experience and social organization. Upper Saddle River, N.J: Prentice hall.
- Ylönen, Hilikka 2000: Loihditut linnut – Satujen merkitys lapselle. Helsinki. Tammi.

LIITE 1

KIELLETTY SOLMU

Virolainen kansansatu

Mervi Pohjalaisen suomennosta mukaillen

Kirjasta Kansansatuja Neuvostoliitosta. Kansansatuja Baltian maista. Raduga 1988. Neuvostoliitto.

SIVU 1

Kalastajakylässä oli epäonnen vuosi. Syksystä alkaen kala kävi huonosti verkkoon ja kevääseen mennessä varastot olivat tyhjentyneet. Koko kylä näki nälkää. Kalastajat, nuori perämies Jaanus ja kapteeni, veneen vanhin, löivät viisaat päänsä yhteen. Mitä pitäisi tehdä? Vielä ei ollut merellelähtöaika, mutta kotona näänntyisi nälkään. Kalastajat pohtivat pitkään ja päättivät sitten koetella onneaan.

- Ehkä meri on meille armelias ja lähettää edes jotain verkkoihimme!

Jaanus sanoi:

- En tiedä, liekö totta, liekö tarua, mutta sanotaan, että vanha Kaarel ystäväystyi kauan sitten itse meren emännän kanssa. Jos tarina on totta, hän varmaan tietää, miten houkuttelee kalaa.

- Olin vielä aivan pieni, kun isoisä kertoi, että Kaarelilla kuuluu olevan taikakapine, joka houkuttelee kalaa pyydyksiin. Olisiko meidän syytä käydä Kaarelin luona, ehkä hän antaa meille tuon kapineen onnea tuomaan! veneen vanhin sanoi.

Kaarel asui kylän kauimmaisessa kolkassa. Hän oli ennen vanhaan ollut urhea ja taitava kalastaja. Jo kauan sitten oli aika köyristänyt hänen selkänsä. Vanhus ei enää käynyt merellä ja tuli vain harvoin asumuksensa kynnyksen ulkopuolelle. Aamuvaihain kalastajat koputtivat hänen ovelle. Kaarel kömpi ylös sängystä, avasi mökin oven ja sanoi:

- Ystävät, näin unessa teidän tulevan luokseni. Tiedän mitä teillä on mielessänne. Hyvä kalastaja ei luota onneen vaan omaan taitoonsa. Teidän edessänne on vaikea tehtävä. Olette menossa merelle liian aikaisin keväällä, eikä meren emäntä pidä sellaisesta. Mutta olkoon, menkää rohkeasti, minä autan teitä.

Kaarel otti kaulastaan liinan ja näytti sitä kalastajille.

- Tässä liinassa on kolme solmua. Ensimmäinen solmu antaa teille myötätuulen. Avatkaa se, kun olette nostaneet purjeet. Toinen solmu houkuttelee teille kalaa. Avatkaa se, kun olette laskeneet verkot veteen. Kolmatta solmua älkää avatko. Jos te sen avaatte, tiedossa on ikävyyksiä. Ja muistakaa: tulipa kaloja minkä verran tahansa, älkää laskeko verkkoja toista kertaa.

- Älä ole huolissasi, sanoivat kalastajat. – Teemme niin kuin sinä sanot.

– Muistakaa, että merimiehen sanaan voi luottaa, sanoi vanhus ja antoi liinan kalastajille.

SIVU 2

Koko yön kalastajat paiskivat töitä. He kantoivat tervatynnyrit rantaan, tervasivat venettä ja paikkasivat rikkiäisiä verkkojaan. Aamuun mennessä kaikki oli valmista. Kalastajat työnsivät veneen vesille ja lähtivät soutaen matkaan.

SIVU 3

Pian he tulivat avomerelle. Kalastajat nostivat purjeet ja tarttuivat ruoriin. Veneen vanhin veti esiin Kaarelin liinan ja sanoi:

- Nyt avaamme ensimmäisen solmun.

Solmu avattiin. Heti nousi tuuli, joka täytti purjeet ja kiidatti venettä eteenpäin. Se leikkasi aalloja kuin veitsi. Äkkiä tuuli tyyntyi, purjeet painuivat kasaan ja vene pysähtyi.

- Laskekaamme verkot tähän, veneen vanhin sanoi.

Kalastajat ryhtyivät töihin yksissä tuumin. Ankkuri heitettiin ja verkot laskettiin mereen.

- Avaa nyt toinen solmu! huusi Jaanus.

Veneen vanhin veti huihin povestaan ja aukaisi solmun. Heti alkoi meressä polskina ja verkkojen kohot poukkoilivat. Verkot eivät koskaan ennen olleet niin painavia. Kalastajat käyttivät kaikki voimansa saadakseen ne ylös. Nuotta aivan kuhisi kaloja.

- Hyvä saalis! sanoi Jaanus. – Kiitos vanhan Kaarelin.

- Onkohan se nyt niinkään hyvä, mutisi veneen vanhin. – Miten olisi, ystävä, jos laskisimme verkot vielä toisen kerran?

- Meillä ei ole lupaa siihen, Jaanus sanoi. – Muista, että Kaarel kielsi meitä laskemasta verkkoja toista kertaa.

- Meille on häpeäksi palata kotiin, jos veneemme ei ole laitoja myöten täynnä kalaa, tuhahti veneen vanhin.

Ja niin vanhin kalastaja laski verkot uudelleen. Mutta tällä kertaa heitä ei onnistanut. Verkot pysyivät työpöyhjinä. Silloin veneen vanhin sanoi:

- Tämä johtuu siitä, ettemme avanneet Kaarelin liinan kolmatta solmua.

Olemmehan nähneet, ettei tämä ole mikä tahansa liina. Sen jokainen solmu tuottaa onnea. Jäljellä on yksi, avatkaamme sekin. Sitten saamme veneen ääriä myöten täyteen kalaa.

- Mutta Kaarel kielsi meitä koskemasta kolmanteen solmuun! Jaanus huusi hätääntyneenä.

- Älä sekaannu tähän, veneen vanhin sanoi tyyliä ja avasi viimeisen solmun.

SIVU 4

Silloin meri ärjähti, suuret aallot löivät veneen laitojen yli ja verkkojen kohot pistivät oikein tanssiksi.

- Nyt tuli kalaa, huusi veneen vanhin. – Enkö vain ollutkin oikeassa!

Mutta mitä kummaa! Verkossa pyristeli vain yksi ainoa kala. Se oli hirviömäinen, ällistytävän suuri hauki, jonka pyrstö oli tylppä kuin kirveellä katkaistu.

- Hyi mikä rumilus, taivastelivat kalastajat ja heittivät hauen harmissaan veneeseen.

Aurinko alkoi jo painua mailleen. Aallot tyyntyivät. Yhtäkkiä merellä kuului outoja ääniä. Kalastajat vavahtivat ja katselivat ympärilleen, mutta muita veneitä ei näkynyt missään.

- Se oli varmaankin lokki, arveli veneen vanhin.

Silloin kuului jostain paimentorven soitto ja tytön ääni kysyi:

- Ovatko kaikki kotona?

Sointuva ääni vastasi:

- Kaikki ovat kotona. Vain hännätön pukki puuttuu.

Taas kuului mereltä paimentorven soitto ja karjankellot kilkattivat. Silloin suunnaton hauki alkoi potkia villisti veneessä ja aukoi terävähampaista kitaansa.

- Ankkuri ylös! Minä en pidä tästä yhtään. Lähdetään pian pois täältä, veneen vanhin sanoi peloissaan.

Kalastajat nostivat ankkurin ja alkoivat soutaa kotia kohti. Mutta ihme ja kumma! Vaikka kalastajat soutivat hartiavoimin, vene ei hievahtanutkaan. Kalastajat rehkiivät koko yön, mutta mikään voima ei saanut venettä liikkeelle. Se oli noiduttu paikoilleen.

Aamunkoitteessa kuului taas outoja ääniä, paimentorven törähdys ja karjankellojen kilinää.

- Ovatko kaikki heränneet? Ovatko kaikki koossa?

- Kaikki ovat heränneet, kaikki ovat koossa, vain hännätön pukki puuttuu! kuului tytön huhuilu mereltä, mutta ketään ei näkynyt.

Taas alkoi suuri hauki potkia veneessä.

- Mikä rauhaton hirviö! veneen vanhin mutisi. Silloin hänen mieleensä juolahti ajatus: "Hännätön pukki? Tätä pyrstötöntä haukeako ne siellä kutsuvat?"

Saman tien veneen vanhin kahmaisi hauen ja heitti sen veteen. Silloin jossain kaukana, ehkä meren pohjalla, joku alkoi taputtaa käsiään ja huusi iloissaan:

- Katsokaa, hännätön pukki ui kotiin!

SIVU 5

Enempää kalastajat eivät kuulleet, sillä nousi hirmuinen tuuli ja aallot ärjivät ja pärskyivät yli veneen laitojen. Koko päivän vene heittelehti myrskyävän meren pyörytyksessä. Vene lensi milloin korkealla aallon harjalla kuin pilviä tavoitellen, milloin vajosi syvälle aaltoihin melkein pohjan soraa hipoen.

- Me hukumme! huusivat kalastajat.

Sellaista myrskyä he eivät olleet milloinkaan aiemmin kokeneet. Veneen masto napsahti poikki ja ankkuri putosi syvyyksiin. Juuri kun he luulivat veneen uppoavan, se karahti kallioisen saaren rantaan. Kalastajat hyppäsivät helpottuneina rannalle ja saivat veneen vedetyksi kuivalle maalle.

SIVU 6

- Mikä saari tämä on? kalastajat kyselivät toisiltaan. – Minne myrsky oikein kuljetti meidät?

Silloin kallioiden takaa ilmestyi pikkuinen huivipäinen eukko.

- Tämä on Hiidenmaan saari. Eipä ole ihme, ettette tunne sitä. Tänne harva tulee vapaaehtoisesti, vanha nainen sanoi.

Eukko asui kallioiden takana pienessä hirsimökissä pörröisen koiransa kanssa. Hän tarjosi kalastajille ruokaa, antoi heidän lämmitellä ja kysyi sitten:

- Keitä te olette ja mistä te tulette? Miksi olette lähteneet liian varhain keväällä kalaa pyytämään?

- Mitä muuta olisimme voineet! Varastomme tyhjenivät ja nälkä otti kylän valtaansa, vastasi veneen vanhin ja kertoi eukolle kaiken mitä oli tapahtunut. Mutta siitä, miten hän oli avannut Kaarelin liinan kolmannen, kielletyn solmun, hän ei sanonut sanaakaan.

Vanha nainen kuunteli tarkasti ja sanoi:

- Minä tunsin kerran teidän Kaarelinne. Hän on urhea ja viisas mies. Tiedättekö, minne hän lähetti veneenne? Suoraan meren emännän laidunmaille. Teidän nuottaanne joutui kalaparvi, joka ui kaukaa Pohjanlahdelta tapaamaan meren emännän kaloja. Meren emännän kalat ovat niin ovelia, etteivät ne koskaan joudu verkkoon ilman väkevää taikaa. Siksi en millään ymmärrä miten hänen pyrstötön haukensa päätyi teidän pyydykseenne, eukko sanoi.

Silloin kalastajat käsittivät, että tyttö joka oli huhuilut karjaansa ulapalla, oli ollut itse meren emäntä. Millaiselta hädältä Kaarel olikaan halunnut heidät säästää kielloillaan!

Ja miten lähellä oli, ettei meren emäntä upottanut heidän venettään kostoksi suuren hauen pyydystämisestä!

Eukko majoitti kalastajat mökkiinsä. Rajuilma kesti monta päivää ja kalastajat masentuivat.

- Miten me pääsemme kotiin tältä saarelta?

- Ei hätää, vanha nainen vastasi. – Ehkä tästä selvitään. Antakaapa Kaarelin liina minulle.

Vastahakoisesti veneen vanhin veti liinan esille ja antoi sen eukolle. Muori katseli liinaa ja pyöritteli päätään.

- Minä olen nähnyt tämän liinan kauan sitten. Silloin siinä oli kolme solmua. Sinä kerroit avanneesi niistä kaksi, missä kolmas solmu sitten on?

Mikäpä veneen vanhimman auttoi? Hän kertoi mitään salaamatta koko totuuden eukolle.

- Olet huono merimies! eukko sanoi. – Et totellut vanhaa Kaarelia ja valehtelit minulle.

Kalastaja painoi päänsä häpeissään. Vanha nainen sanoi lujalla äänellä:

- Jaanus, teen sinusta uuden kapteenin, veneen vanhimman, koska sinun sanaasi voi luottaa. Viisaan Kaarelin vuoksi ja nälkäisten lastenne takia autan teitä.

Eukko otti liinan, sitoi siihen solmun ja sanoi:

- Pitäkää huolta, että vastaisuudessa sananne on yhtä pitävä kuin tämä solmu.

Tuskin muori oli saanut solmun kiristettyä, kun meri tyyntyi ja aallot asettuivat. Kalastajat kiittivät naista ja lähtivät veneelleen. Eukko saattoi heidät rantaan ja heilautti kättään hyvästiksi.

SIVU 7

Jo samana päivänä kalastajat saapuivat omaan kyläänsä, Jaanus veneen kapteenina. Ystävät ja sukulaiset ottivat heidät riemuissaan vastaan. Saalista oli niin paljon, että se riitti aina kalastuskauden alkuun asti.

Loppu hyvin, kaikki hyvin. Mutta kalastajat eivät koskaan unohtaneet saamaansa opetusta. Siitä asti merimiehen sana on ollut yhtä pitävä kuin merimiessolmu, jollaisia he tekevät köysiin.

LIITE 2

KIELLETTY SOLMU SELKOKIELELLÄ
Virolainen kansansatu

SIVU 1

Kalastajakylässä oli vaikea vuosi. Kala ei tarttunut verkkoon. Keväällä kalavarastot olivat tyhjiä ja kyläläiset nälkäisiä. Kalastajat, nuori perämies Jaanus ja kapteeni miettivät, mitä pitäisi tehdä. Oli liian aikainen kevät lähteä kalanpyyntiin. Kalastajat päättivät kuitenkin lähteä merelle. He olivat kuulleet, että Kaarel-nimisellä vanhalla miehellä oli taikakalu, joka houkutteli kalaa verkkoihin. Kalastajat lähtivät pyytämään taikakalua Kaarelilta.

Kaarel asui kylän perällä. Hän oli ollut ennen vanhaan taitava kalastaja. Nyt hän oli vanha eikä jaksanut enää käydä merellä.

Varhain aamulla kalastajat koputtivat Kaarelin mökin oveen. Kaarel nousi sängystä ja avasi oven. Hän sanoi:

- Näin unta, että olette tulossa luokseni. Tiedän, että olette lähdössä kalastamaan. On vielä liian aikainen kevät mennä merelle. Meren emäntä ei pidä siitä. Autan teitä kuitenkin, sillä kyläläiset ovat nälkäisiä.

Kaarel otti kaulastaan huivin ja antoi sen kalastajille. Huivissa oli kolme solmua. Kaarel sanoi:

- Kun avaatte ensimmäisen solmun, myötätuuli alkaa puhaltaa. Kun avaatte toisen solmun, kalat uivat verkkoon. Älkää avatko kolmatta solmua. Jos avaatte sen, tapahtuu ikäviä asioita. Muistakaa myös, että saatte laskea verkot veteen vain yhden kerran.
- Voit luottaa meihin, kalastajat sanoivat.

SIVU 2

Kalastajat tekivät töitä koko yön. He kantoivat tervatynnyrin rantaan ja tervasivat veneen. He myös korjasivat rikkinäiset verkot. Aamulla kaikki oli valmista. Kalastajat työnsivät veneen vesille ja alkoivat soutaa.

SIVU 3

Pian kalastajat olivat avomerellä. He nostivat purjeet ylös. Kapteeni pyöritti ruoria. Sitten hän otti Kaarelin huivin ja avasi ensimmäisen solmun. Myötätuuli alkoi heti puhaltaa. Vene kulki kovaa vauhtia eteenpäin. Kun tuuli tyyntyi, kalastajat laskivat verkot veteen.

- Avaa nyt huivin toinen solmu, Jaanus sanoi.

Kapteeni avasi toisen solmun. Verkko tuli heti täyteen kaloja.

- Hyvä saalis! Kiitos Kaarelille, joka antoi meille taikahuivin, sanoi Jaanus.
- Ei tässä ole tarpeeksi paljon kalaa. Lasketaan verkot veteen toisen kerran, kapteeni sanoi.
- Emme me saa! Kaarel kielsi meitä tekemästä niin, Jaanus huusi.

Kapteeni ei kuunnellut Jaanusta. Hän laski verkot uudestaan veteen. Yhtään kalaa ei kuitenkaan tullut verkkoon.

- Kalaa ei tule, koska emme avanneet huivin kolmatta solmua, kapteeni sanoi.
- Mutta Kaarel kielsi meitä koskemasta siihen! Jaanus huusi.

Taaskaan kapteeni ei kuunnellut Jaanusta. Hän avasi huivin kolmannen solmun.

SIVU 4

Silloin suuret aallot löivät veneen laidan yli.

- Nyt tuli kalaa! Minä olin oikeassa, kapteeni huusi riemuissaan.

Mutta verkossa oli vain yksi kala. Se oli valtavan suuri ja ruma hauki, jolla ei ollut pyrstöä. Kalastajat olivat harmissaan. He heittivät hauen veneen pohjalle.

Ilta tuli. Tuuli tyyntyi. Äkkiä mereltä kuului kummallisia ääniä. Ketään ei kuitenkaan näkynyt missään. Paimentorvi soi ja jostain kuului tytön ääni:

- Ovatko kaikki kotona?

Toinen ääni vastasi:

- Kaikki ovat kotona. Vain hännätön pukki puuttuu.

Silloin suuri hauki alkoi sätkiä ja aukoa kitaansa, jossa oli terävät hampaat. Kalastajia pelotti.

- Nostetaan ankkuri ja lähdetään nopeasti kotiin, kapteeni sanoi.

Kalastajat nostivat ankkurin ja alkoivat soutaa. Vene ei kuitenkaan liikkunut. Se oli noiduttu paikoilleen.

Aamulla mereltä kuului taas outoja ääniä. Paimentorvi soi ja karjankellot kilisivät. Jostain kuului tytön ääni:

- Ovatko kaikki heränneet? Ovatko kaikki paikalla?

Toinen ääni vastasi:

- Kaikki ovat heränneet. Kaikki ovat paikalla. Vain hännätön pukki puuttuu.

Taas suuri hauki alkoi sätkiä ja aukoa kitaansa. Silloin kapteenin mieleen tuli ajatus:

- Hännätön pukki? Ehkä tyttö tarkoittaa pyrstötöntä haukea!

Kapteeni otti hauen ja heitti sen mereen. Heti kuului mereltä tytön huuto:

- Katsokaa, hännätön pukki tulee kotiin!

SIVU 5

Silloin alkoi kova myrsky. Tuuli ulvoi ja aallot löivät veneeseen. Sellaista myrskyä kalastajat eivät olleet koskaan kokeneet. Veneen masto katkesi ja ankkuri vajosi meren pohjaan. Vene oli uppoamaisillaan.

- Me hukumme! huusivat kalastajat.

Silloin vene tuli saaren rantaan. Kalastajat olivat helpottuneita. He hyppäsivät rannalle ja vetivät veneen maihin.

SIVU 6

- Mikä saari tämä on? kalastajat ihmettelivät.

Silloin kallion takaa tuli pieni eukko.

- Tämä on Hiidenmaan saari. Harvat tulevat tänne vapaaehtoisesti, vanha nainen sanoi.

Eukko asui hirsimökissä koiransa kanssa. Hän tarjosi kalastajille ruokaa ja antoi heidän lämmitellä.

- Miksi olette lähteneet kalaan liian aikaisin keväällä? eukko kysyi.

- Meidän oli pakko lähteä. Kalavarastomme olivat tyhjiä ja kyläläiset nälkäisiä, kapteeni sanoi.

Kapteeni kertoi eukolle kaiken mitä oli tapahtunut. Yhtä asiaa hän ei kertonut: sitä, että hän oli avannut Kaarelin huivin kielletyn solmun. Vanha nainen kuunteli tarkasti. Hän sanoi:

- Minä tunsin Kaarelin kauan sitten. Hän on viisas mies. Kaarel lähetti veneenne meren emännän laitumelle. Verkkoonne ui kalaparvi, joka tuli Pohjanlahdelta tapaamaan meren emännän kaloja. Meren emännän kalat ovat ovelia. Ne eivät tartu verkkoon ilman vahvaa taikaa. Siksi en ymmärrä, miten meren emännän suuri hauki joutui pyydykseenne.

Nyt kalastajat ymmärsivät, että tyttö joka kutsui merellä hännätöntä pukkia, oli itse meren emäntä. Myrsky oli meren emännän kosto siitä, että kalastajat olivat pyydystäneet hänen suuren haukensa. Olipa onni, että vene ei uponnut!

Myrsky kesti monta päivää. Kalastajat asuivat eukon mökissä.

- Miten me pääsemme kotiin, kun meri myrskyää? kalastat surivat.

- Ei hätää. Antakaa Kaarelin huivi minulle, eukko sanoi.

Kapteeni otti huivin taskustaan. Eukko katseli sitä pitkään.

- Olen nähnyt tämän huivin kauan sitten. Silloin siinä oli kolme solmua. Sinä kerroit, että avasit niistä kaksi. Missä on kolmas solmu?

Kapteeni häpesi.

- Minä avasin kielletyn solmun, hän tunnusti.

Eukko vihastui:

- Olet huono merimies! Et totellut Kaarelia ja valehtelit minulle! Jaanus, teen sinusta veneen uuden kapteenin. Sinä olit rehellinen ja sinuun voi luottaa.

Eukon kävi sääliksi kalastajia ja hän päätti auttaa heitä. Nainen otti Kaarelin huivin ja satoi siihen solmun.

- Teidän lupauksienne pitää olla yhtä lujia kuin tämä solmu, eukko sanoi.

Samassa meri tyyntyi. Kalastajat kiittivät naista. He lähtivät veneelle. Eukko saattoi heidät rantaan ja vilkutti hyvästiksi.

SIVU 7

Jo samana päivänä kalastajat saapuivat kotiin. Jaanus oli nyt veneen kapteeni. Ystävät ja sukulaiset olivat riemuissaan. Kalaa oli niin paljon, että sitä riitti varastoonkin. Kalastajat muistivat aina saamansa opetuksen. Siitä lähtien merimiehen lupaus on ollut yhtä luja kuin merimiessolmu.

LIITE 3

PVQ:n pohjalta tehty havainnointilomake

	Passiivinen	Epäroivä	Mukana oleva	Spontaani
YMPÄRISTÖ				
<ul style="list-style-type: none"> Tuote (huomaako heti, osoittaako mielenkiintoa tuotetta kohtaan) 				
<ul style="list-style-type: none"> Ihmiset (ulkopuoliset) 				
<ul style="list-style-type: none"> Esineet (muut tilassa olevat esineet) 				
ALOITTEELLISUUS				
<ul style="list-style-type: none"> Tutkii kirjaa itsekseen (vaatiiko kädestä ohjausta/ aloittaako itse) 				
<ul style="list-style-type: none"> Katselee kirjaa 				
<ul style="list-style-type: none"> Koskettelee kirjaa (jatkaako toimintaa ilman ohjausta) 				
<ul style="list-style-type: none"> Kokeilee kirjalla eri toimintoja 				
KESKITTÄMINEN				
<ul style="list-style-type: none"> Keskittyy lukemiseen/ kosketteluun 				

• Keskittyy terapeuttiin				
• Muut tekijät (häiritseekö havainnoija, melu)				
• Jaksaa tutkia yhtä asiaa kerrallaan (yksi sivu kiinnostaa kerrallaan)				
TUNTEIDEN ILMAISU (Mikä sivu kiinnosti, mikä sadun kohta)				
• Tyytyväisyys (nauru, taputus, hymy...)				
• Tylsistyminen (haukotus, ääntely...)				
• Kehonkieli (nojautuminen, katsekontakti)				
• Kasvojen ilmeet				

KONTAKTI TERAPEUTTIIN				
• Katsoo terapeuttiin				
• Kuuntelee terapeuttia				
• Vastaa puheeseen ilmeillä, eleillä, ääntelyllä				
• Koskettaa terapeuttia				
• Ilmaisee mielenkiintoa				